Високоповажному артистові

Миколі Карповичу Садовському

присвячує автор

НЕ СУДИЛОСЬ

(ПАНСЬКЕ БОЛОТО)

Драма в 5 діях

ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

І в а н А н д р і й о в и ч Л я ш е н к о — 60 літ, багатий пан, але зовсім простий; іначе говорить не може, як по-українськи.

А н н а П е т р і в н а — 40 літ, його жінка; закида часом по-українськи, моди ради.

Н и к о л а й С т е п а н о в и ч Б є л о х в о с т о в — кузен Ляшенчихи, ЗО літ; фатуватий.

З і з і — дочка Ляшенків; манірне дівча, 13 літ.

М и х а й л о — син їх, 22-х літ, студент; чистюк і джигун.

П а в л о Ч у б а н ь — його товариш, 25 літ; уже лікар. Бідна одіж.

Ж о з е ф і н а — швейцарка, учителька.

К а т р я Д з в о н а р і в н а — дівчина молода, селянка.

Г о р п и н а Д з в о н а р и х а — її мати, недужа й слаба.

Д м и т р о К о в б а н ь — парубок, годованець Дзвонарів.

П а ш к а — подруга Катрі.

С т е п а н и д а — покритка, п'яничка й плетуха.

Ш л ь о м а — жид, орендар.

Х а р л а м п і й — старий лакей.

А н н у ш к а — покоївка; вертка на всі заставки.

С е л я н е, с о ц ь к і, п а р у б к и, д і в ч а т а, д в о р о в і.

Діється на правім березі Дніпра, з початку 60-х років.

Між 1-ю і 2-ю дією мина два тижні; між 2-ю і 3-ю — місяць; між 3-ю і 4-ю — два місяці.

ДІЯ ПЕРША

Панський садок. Наліво від слухачів — стіна офіцини; вікна й двері з ганком виходять в садок. Направо чверть кону впродовж огороджено барканом з хвірткою; за барканом — вулиця. Просто — доріжки, луговина, дерева; між дерев далі блищить став, а з-за його визира панський будинок.

В И Х І Д І

Михайло, розкішне по-українськи одягнений, лежить без жупана; далі на луговині Жозефіна і Зізі гуляють в м'яча.

М и х а й л о (курить сигару). Славно покачатись на траві після купання і затягтись сигарою! Чорт його зна, якось мене лінощі обсіли: сьогодні уже й до школи не пішов. (Потягається). Та з цією дрібнотою нудно й воловодитись... тільки Павло й зможе!

Г о л о с и (за вікном). Ос-са! Рос-са! Кос-са! Нос-са!

П а в л о (за вікном). Ну, тепер разом, швидче, не зупиняючись.

Г о л о с и (за вікном). Оса! Роса! Коса! Носа!

М и х а й л о. Товчи, товчи! А я полежу та поніжусь: тут у холодку так славно! Вітрець подиха; пахощами якимись тягне, — здається, липа розцвіла. Читати навіть не хочеться: отак би лежав, затопивши очі у те сине море блакиті, та зорив би за хмариною.

З і з і (здалека). Тібора! Тібора! Піль!!

Ж о з е ф і н а. Ту-бо! Ту-бо! Laissez non mouchojr* (*Лишіть мою хустку (франц.).). Ві не карош!

З і з і. Ха-ха-ха-ха!! Пиль, пиль! Рви его, рви!

Ж о з е ф і н а. Ві не рві!

М и х а й л о. Не руш собаки! Лиши мені зараз!

З і з і. Так й послушала! Тибора, иси, иси! (Біга, тріпле платок, а собака рве).

М и х а й л о. Лиши, кажу! А то встану та вуха намну!

З і з і. Попробуй! Я маме скажу! Мужик!

М и х а й л о. Чекай же! (Устає).

Зізі тіка; за нею спішить Жозефіна.

Як розпустилась! Ну, я з матір'ю побалакаю про тебе! (Знов лягає).

П а в л о (з-за вікна). А це коло бича — обід, бачите? То вимовляється — р-р-р-р! Кажіть!

Г о л о с и. Р-р-р-р! Р-р-р-р! Р-р-р-р!

М и х а й л о. І не обридне йому? Уже я б такий, щоб і обідати, а він таки працює. Усе за ділом якимсь. На вулицю ледве затяг, та й то вже етнографії ради... А яка хороша Катря Дзвонарівна, таки просто і між паннами красунею була б, та й годі! Очі — карі, але глибокі, темні; а погляд — такий милий, лагідний, любий, що аж пронизує душу тихим променем... Тільки між брівок рисочка; вона надає і якусь думність личеньку, і якусь силу вдачі. Щось оце не було її; треба б довідатись через Пашку.

В И Х І Д II

Анна Петрівна під руку з Бєлохвостовим.

А н н а П е т р і в н а (до Бєлохвостова). Я тебя непременно с ним познакомлю. Он оригинал большой; знаешь, из зтих новых.

Б є л о х в о с т о в. Ну, уволь, ma chere* (*Моя люба (франц.).); я этих новых терпеть не могу; занесет гиль, а попробуй возражать — сейчас подлецом выругает.

А н н а П е т р і в н а. Ну нет; m-eur Поль очень умный й честный, нетронутая такая натура. Michel! Где твой Павло?

М и х а й л о (схоплюється). А, мама! Микола! (Цілує у матері руку, а з Миколою обнімається). Павло ще й досі з школярами у офіцинах там.

А н н а П е т р і в н а. Я пойду позову его. (Іде на гайок, зазира і вступа в хату).

М и х а й л о. Ну, Миколо, давно ми з тобою бачились!

Б є л о х в о с т о в. Давно, давно. Поздравить можно с окончанием университета?

М и х а й л о. Ще не зовсім.

Б є л о х в о с т о в. Передержка или диссертация только?

М и х а й л о. Дисертація.

Б є л о х в о с т о в. Молодец! Ну, куда ж после направишь стопы? На коронную или на ораторскую трибуну?

М й х а й л о. Ні туди, ні туди.

Б є л о х в о с т о в. Как так? Свободным художником? Sans profession?* (*Без певного фаху (франц.).)

М и х а й л о. Sans profession!

Б є л о х в о с т о в. Понимаю: отдохнуть желаем, пожуировать?

М и х а й л о. Ні од кого не залежать, а працювати там, де мені мило, — на користь народові!

Б є л о х в о с т о в. А! Ты хлопоман en forme?* (*Справжній, формений (франц.).) У вас там других диалектов, кроме вашего выдуманного, не допускается?

М и х а й л о. Видуманий? Для неука дуже легкий спосіб зрікатись: не бачив Америки — значить, нема, не чув про Канта — значить, вигадали! Розмовлять на другій мові з тобою не буду; не для того, що не вмію, бо ми руську літературу незгірш вашого проковтнули, а для того, що не хочу потурати твоїй писі! Живеш в Україні, то знай її й мову!

Б є л о х в о с т о в. Очень укорительно, но не вразумительно. Premierement* (*По-перше (франц.).), с пейзанами в философские дебаты я не вступаю; лексикон с ними очень короток: личные объяснения все исчерпываются лишь просьбою об отмене штрафов. Secondement:* (*По-друге (франц.).). кормление от земли не обязывает меня, надеюсь, обратиться в дохристианского дикаря для поклонения ей, как богине. И, наконец, в-трєгьих, я — за культуру. Циви-ли-за-ция, civilisation, mon cher* (*Цивілізація, мій любий (франц.).), приводит все языки к одному знаменателю, то есть к такому, в котором все остальные будут содержаться. А ваш

украинофильский идеал подходит, кажется, к идеалу рака. C'est le mot!* (*Оце слушний вираз (франц.).).

М и х а й л о. Стара байка! Хто тобі казав, що ми бажаємо вернутись назад? Брехня, ваше-ці, проше: я стою більш за просвіту, ніж ти! У вас тільки накрадено високих слів: "цивилизация", "культура", "общечеловеческие интересы"! Ти за цівілізацію — на словах, а в серці її ненавидиш, бо з нею непевні будуть штрапи! Чи буде колись одна мова, чи ні — про те не нам знати, а от, що всякий примус, всяке руйнування природи ради переробу її під один аршин — вадить і кравцеві, і сукні, — то це кожному звісно. Кожному народові бажається виробити собі такі форми, у яких йому найпридобніше. Кожному народові у своїй власній одежі найвільніше, найзручніше поводитись: то що й казати про мову? Ви порвали з народом; а ми стоїмо за освіту меншого брата, за народне щастя, за правду!

Б є л о х в о с т о в. Однако ты красноречив. Je te feliete* (*Я тебе вітаю (франц.).) — прелестный будешь адвокат, хотя я и не все понимаю в твоей тираде.

М и х а й л о. Ви всі вихваляєтесь любовію до всього люду, — брехня це, лукава брехня. Ви й отечества не любите, коли не можете любити своєї родини! Тільки себе самих любите, а одбріхуєтесь, що — цілий світ.

А н н а П е т р і в н а (виходить з офіцини; до Павла). Кінчайте-бо швидче з дітьми та йдіть до йас!

Б є л о х в о с т о в. Ну, мой друг, ты уж очень горячишься; так мы, пожалуй, и поругаемся после долгой разлуки!

А н н а П е т р і в н а. О чем это у вас тут спор?

Б є л ох в о с т о в. Об украинофильстве. Знаете, Michel обнаруживает положительные ораторские способности; только горяч, горяч: нужно еще школы.

А н н а П е т р і в н а. Миша мой молодец! (Цілує його). Да, голубчик, пойди до батька и припиши непременно к дяде; зтим пренебрегать нельзя.

М и х а й л о. Для чого заставляєте ви мене підлещуватись? Я й думки не маю служити, та ще по Петербургах.

А н н а П е т р і в н а. Вот зтой зксцентричности не люблю: там только й делают карьеру... да еще при таких связях, — не правда ли, Nicolas?

Б є л о х в о с т о в. Certainement*. (*Безперечно (франц.).)

М и х а й л о. Хто за кар'єрою ганяється...

А н н а П е т р і в н а. Ну, вот, вот...

Б є л о х в о с т о в. Да вы, chere soeur* (*Люба сестро (франц.)), не наседайте! Уляжется!

М й х а й л о. По собі судиш?

Б є л о х в о с т о в. Ну, полно дуться; я нарочно подразнил. (Обніма його). Мы еще с тобою на зти темы почешем языки. Вот костюм зтот в деревне — одобряю.

А н н а П е т р і в н а. Tout a fait charmant!* (*Чудово! (Франц.))

В И Х І Д III

Ті ж і Жозефіна й Зізі.

Ж о з е ф і н а. Madame! C'est impossible avec Zizi!* (*Мадам, Зізі просто неможлива (франц.))

А н н а П е т р і в н а. Ах, вечно с жалобами... Qu'est-ce qu'il y a la?* (*Що там таке? (Франц.) )

Ж о з е ф і н а. EIIe me gronde, elle me taquine" (*Вона мене лає, вона мене дражнить (франц.)).

А н н а П е т р і в н а. Vous etes trop rude, vous meme!* (*Ви самі надто суворі! (франц.))

М и х а й л о. Ні, мамо; Зінька, як собака, лізе у вічі; до паскудства розбещена!

А н н а П е т р і в н а. Что за выражения? Зінька! Паскудство!

Б є л о х в о с т о в. Зінька? C'est joli!* (*Чудово! (Франц.))

М и х а й л о. Нехай буде й по-модньому — Зізі, хоч, на мене, вона більше підходить до зінського щеняти; але ви придивіться краще, що це за перекрутень? З неї вийде моральна каліка!

Б є л о х в о с т о в. C'est trop fort!* (*Це занадто! (Франц.)) Милый, резвый ребенок, не больше!

А н н а П е т р і в н а (до Михайла). Оставь, пожа-луйста! Ты доведешь меня до мигрени.

Зізі проходить здаля.

Зизи, Зизи! Ступай сюда!

Зізі підходить з опущеними очима.

А н н а П е т р і в н а. Что это ты творишь, дрянь? Чтобы я еще от вашего братца выговоры получала?

Б є л о х в о с т о в. Ах, ma cousine* (*Моя кузино (франц.)), не обижайте моей крошечки! Ко мне, Зизюк, под мою защиту! Дядя в обиду не даст!

З і з і (підбігає до Бєлохвостова, плаксивим голосом). Она сама... воображает много! Через... этого урода достается только.

А н н а П е т р і в н а. Они меня сговорились уморить! Я слабонервная, чувствительная — и вечно какие-либо дрязги! У меня голова не выдержит, — чувствую, что сейчас начнется тик... Недоставало еще, чтобы из-за вас (до Жозефіни) я слегла в постель! С пустяками в глаза лезет... Там, в Швейцарии, коров доила, а здесь обижается, если ребенок что-нибудь скажет.

Жозефіна сумна; Зізі пересміюється з Бєлохвостовим і йдуть далі.

М й х а й л о. Ne vous chagrinez pas!* (*Не сумуйте! (Франц.))

А н н а П е т р і в н а. Пожалуйста, без трагедий! Скажешь Павлу, чтобы сейчас пришел ко мне: у меня тик. Я такая слабонервная, чувствительная... (Виходить).

Михайло підходить до Жозефіни й потіша її, проводячи по дорозі.

П а в л о (за вікном). Ну, тепер — годі! Рушайте додому! Спасибі за увагу й слухняність!

В И Х І Д IV

Пашка і Михайло.

З школи виходять діти з книжками, кунштуками* (*Кунштуки — малюнки. Тут — абетка з кольоровими малюнками.); жарти і сміх стиха. Позаду кілька дорослих. Наостанці Пашка.

С т а р ш і. Ну, не пустуйте! Це вам не вулиця, а панський садок!

Пашка входить і озирається кругом.

М и х а й л о (повернувся назад). Бідна оця Жозефіна! Поневіряється на чужині, без язика, без мови. Всяке аж сікається принизити, осміяти; а заступитись нема кому. І все ото гонить бідність та доля щербата! А матір яка немилосердна, жорстока! Гидко й здумати! (Зуздрів Пашку й хутко підходить). А! Здрастуй, Пашко! І ти сюди прийшла? Яким способом? (Подає руку).

П а ш к а. А вчитись до школи.

М и х а й л о. Хіба?

П а ш к а. Авжеж! Думаєте — стара?

М и х а й л о. Куди там! А тільки здивувало мене, що ти нічого перше не казала, а це здумала.

П а ш к а. А що ж? Захотілось вивчитись на гулянках читати, щоб і самій можна було бавитись отими книжечками, що ви приносили: такі занятні та втішні!

М и х а й л о. Добре, добре єси задумала. І вивчишся?

П а ш к а. А чому ж ні? Аби хіть.

М и х а й л о. А трудно здалося?

П а ш к а. Не так трудно, а якось ніяково з малими сидіти. От Варка Горбанівна перше ходила, то ще й проказує, аж соромно.

М и х а й л о. Пусте! Шкода, шкода, що я не знав:

я б зайшов сам проказати... А Катря де? Може, тут?

П а ш к а. Ні, вона дома; у неї мати чогось слабує, то ні на кого кинути. А вона б охоча була вчитись, бо вже трохи й чита, — ще за батька почала.

М и х а й л о. Ти б її, Парасю, серце, привела коли, то ми б разом і вчилися.

П а ш к а. Добре. А що, вам подобається?

М и х а й л о. Кому ж вона не до вподоби? Дуже гарна та мила. Оченята, брівоньки — в світі нема!

П а ш к а. Чи ба, як у око впала! А от ви стережіться залицятись до неї.

М и х а й л о. Або що? Хіба не можна любувати красою, тішить серце розмовонькою дівочою?

П а ш к а. Та то, що у неї Дмитро є.

М и х а й л о. Хто ж це?

П а ш к а. Ковбань, парубок; годованцем був, а тепер сам хазяйнує. Вони змалку з Катрею, як брат з сестрою: певно, швидко й поберуться. (Зітхає).

М и х а й л о. Ну, то й щасти боже; а мені що до того?

П а ш к а. А то, що Дмитро дуже заздрісний, завзятий і Катрю коха без душі. (Зітхає).

М и х а й л о. Про мене, Семене, аби я Йван!

П а ш к а. Так-то так! А як здиба вас з Катрею, то буде лихо.

М и х а й л о. Оввa! Злякались!

П а ш к а. Ні, далебі, — він страшний!

М и х а й л о. Ти чорзна-що, Парасю, верзеш! Чого ж йому казитись? У вас, як тільки постояти з дівчиною, побалакати, —

то вже й язики чешете. Хіба не можна чесно та мило бавити часу без усяких зальотів? Хіба не можна просто товаришувати, дружити, як людина з людиною, а треба конечне любощі замішати?

П а ш к а. Розказуйте, розказуйте! Так і повірили! Щоб ото ваш брат ходив до нашого так тільки, аби час пробавити, а щоб про інше й на думці не мав?! Ще парубок — може, а що пан — зроду!

М й х а й л о. Та я за панів не обстоюю!.. Але, здається, я нічим не образив нікого, а зо всіма вами щиро, як з рівними.

П а шк а. Крий боже! За вас всі чисто... і Катря так, — боже! Питала навіть, чого пана Михайла третій день не видко?

М и х а й л о. Невже питала?

П а ш к а. І не раз. Та вас-таки, певно, в любистку купали, бо всі дівчата за вами аж-аж-аж! А Катрі й надто сподобались. Тільки й мови, що про вас...

М и х а й л о. Брешеш!

П а ш к а. Далебі!.. Ага!.. А чого почервоніли? А тільки що казали! (Сміється).

М и х а й л о. Де там почервонів? Пустуєш! То у мене звичка така... Адже, пам'ятаєш, як була маненькою у дворі та вмісті гралися, то було цукеру тобі вкраду, та зараз і піймаюся: спитають тільки, а я й спалахнув!

П а ш к а. Пам'ятаю, пам'ятаю — ви добрі були. Ну, прощавайте ж!

М и х а й л о. А ти куди тепер?

П а ш к а. Піду до Катрі; може, витягну.

М и х а й л о. Піди, голубко, та виклич гуляти. Сьогодні ж неділя.

П а ш к а. Заманулося? Ну, добре, добре! (Вийшла).

М и х а й л о. Будь ласка!

В И Х І Д V

Михайло і Павло.

М и х а й л о (до себе). Жартівлива, але щира. Тільки, що вона постерега? І чого я почервонів, справді? Чого я зрадів так?

П а в л о (виходить до дивана). Михайло! Ти тут?! А чого ти не прийшов допомогти?

М и х а й л о. Спізнився купанням, а тут перебили ще наші: кузен Білохвост приїхав.

П а в л о. Ага! А я так натомився, що й рук не зведу. Дай тютюну!

М и х а й л о. Може, сигари хочеш? Добрі.

П а в л о. Цур їм, то панські витребеньки! А мені не лишень міцного; якби махорки, то ще лучче!

М и х а й л о. А сигари — ласощі? (Подає тютюн).

П а в л о. Атож! Мені от треба затягтись міцним чим, щоб у грудях одлягло, бо переговоривсь; а вашому братові, білоручці, сигару в зуби для того, щоб пахучим димом дурманить нерви та придумувати собі заласні картини та мрії.

М и х а й л о. По-твоєму — кожна приятність, кожна втіха, то трохи чи не карна провинність? Аж досадно, їй-богу!

П а в л о (закурює). А ти, мій голубе, розкинь розумом, що кожна така приятність для одного коштує неприятності для багатьох.

М и х а й л о. А! La proprilete c'est le volt?* (*Власність — це крадіжка (Прудон) (франц.).) Чули! Не згоден: довго ще вона світ підпиратиме, та й хто його віда, коли її знищать? Егоїзм — підвалина усьому; треба його тільки направляти добре та викохати в противагу йому другу силу не меншу — любов!

П а в л о. Ф'ю! Ф'ю! Уже окульбачив свого Пегаса, сів на кохання?

М и х а й л о. А що? Може, зречешся од цієї сили?

П а в л о. Хто каже? Тільки у здорових людей вона єсть присмака до приязні, до спілки, що зв'язує людей ради вищих пориваннів, ради діла, а ви, пани, покладаєте на це діло життя, і як не заноситесь в хмари — своїми ідеями, своїми замірами народові послужити, а все оте зложите перед першою спідницею.

М и х а й л о. Ти дуже гостро судиш: не всіх же рівняти до розбещених лодарів, золотих ласунів? Так би прийшлось і віру в чоловіка згубити!

П а в л о. Та от... вибач на слові, хоч би запитати й тебе: чого ти став учащати на вулицю?

М и х а й л о (змішавшись). Що ж, ти й про мене?.. Я тобі, Павло, не дав приводу мене кривдити.

П а в л о. І в думці не маю, а все ж таки я б обачніш поступовувавсь...

М и х а й л о. Як? Що на вулицю ходжу? Так ти навіть проти єднання з народом? Небезпешно, значить, з ним знатись, споучати його, хоч би етнографії ради...

П а в л о. Яка там етнографія! Чого лукавиш? Спіднички тягнуть... Ти ж мені недарма живописав якусь Катрю поетичними кольорами!

М и х а й л о. Не ждав я, щоб ти мене за бидло вважав!

П а в л о. Не за бидло... а тільки я добре знаю ваші ледачі нерви: отак вразить яке-небудь свіже личико — ви зараз і ну упадати, залицятись — така вже ваша вдача... Панича ж порива поезія, примха, а дівча молоде, дивись, — і підбите навіки.

М и х а й л о. Тільки подлячі ледаща здатні на те! Павло, не зневажай мене; я б себе сам зненавидів, коли б таку думку мав!

П а в л о. Вірно: навмисно ти паскудства не зробиш; але, запалившись, стратиш розум в загарі...* (*Загар, загара — запал, пристрасть.)

М и х а й л о. Ніколи в світі! Будь я проклят всіма, хто мені дорогий!

П а в л о. Дай боже! Але все [ж] краще не грай з вогнем, не дратуй ні своїх, ні чужих нервів... щоб, бува, несподівано не закінчити своєї справи мерзотою...

М и х а й л о (ображено). Значить, я на мерзоту здатний? З доброю шаною ти на мене дивишся! Спасибі!!

П а в л о (тисне руку Михайлу). Не сердься, друже: я тебе люблю за твоє серце чуле та добре; але воно й надто м'яке. Для того-то й кажу: стережись!

В И Х І Д VI

Ті ж і Аннушка.

А н н у ш к а (вбіга). Павло Платонович! Гдьо ви? (Побачивши Михайла). Ах, як я спужалась!

М и х а й л о. А ви не пужайтесь, щоб, бува, вави не було.

А н н у ш к а. Надсмєшники!

П а в л о. Чого там мене треба?

А н н у ш к а. В барине тік. Просють, щоб сю минуту прийшли.

М и х а й л о. Що се ти вигадала "тік"?

А н н у ш к а. Звьосно: галава балить.

П а в л о. А! Не люблю я з цими слабими паніями возжатись!

А н н у ш к а. Просють очінно, штоб зараз, пущай безпрімьонно.

П а в л о (з досадою). Та піду вже! (Іде).

М и х а й л о. Не ламай, будь ласка, хоч при мені язика по-собачому!

А н н у ш к а. Я не виноватая, што міньо по-благородному грамоті вивчено. З міньо так требують... Ви мене вчіть (маніриться), то я вже буду як слід, по-мужичому, коли вам хочеться...

М и х а й л о. Хочеться? Цигане, цигане, якої ти віри? А якої тобі треба?

А н н у ш к а. На вас не догодиш.

М и х а й л о. А ти лучче і не догоджай всякому.

А н н у ш к а. Не всякому, а вам тольки. (Наближається, заграє). Забули?

М и х а й л о. Ну, про мене і далі посунеш: минулося! Мене нудить од таких лакузованих перевертнів.

А н н у ш к а (образилась). Куди ж нам? Певно, з мужичкою якою знюхались! (Іде). Посмотримо!!

М и х а й л о. От, освіта лакейська яких покручів робить! З якого боку не глянь — паскудство. Але й Павло крайній песиміст! У всякій мализні бачить злочинства! Та так же й жити не можна?.. Піти ще приготувати набої: може, качок на Росі здибаю. (Іде до офіцини).

В И Х І Д VII

Іван Андрійович і Шльома входять з бокової доріжки.

І в а н А н д р і й о в и ч (в халаті, з люлькою, все пихтить). Так трудно, кажеш, віддати пшеницю за десятий?

Ш л ь о м а. Ох, вельможний пане, трудно! Такий тепер народ, такий!.. Тільки плюнеш — далебі, так!

І в а н А н д р і й о в и ч. Що ж вони, каторжні, кажуть?

Ш л ь о м а. Та кажуть, — пан з нас із жили тягне, а йому ще хоцетьця олію видушити! Гвульт! Не підемо, та й уже! У нас, спасибі богові та цареві, свої наділи єсть, буде коло цого поратись, а пан нехай свого сам жне! Минулись ті роки, що розпирали боки!

І в а н А н д р і й о в и ч. Ач, гадюки! Це бунт! От випустили на волю гайдамак! Ти мені приготуй кілька свідків, то я до станового бумагу: покажу їм, скручу!

Ш л ь о м а. Щоб гірше не вийшло! Жнаєте шьо, вельможний пане? Краще їх прикрутіть ж толокою. Якшьо пан заборонить проганяти товар через скарбове толока, то їм нікуди буде й ж хати випхнутись.

І в а н А н д р і й о в и ч. А що думаєш? Нехай пасуть, прокляті, по своїй пшениці!

Ш л ь о м а. А пан тоді що скаже, то й мусять. Поки, вельможний пане, отого хлопа не взяв у лещатах, то він, вибачайте, як швиню борсається; а як його з чуприном тримаєсь, то воно робиться, жвиняйте, таке мняке, як віск; хоч до рани клади!

І в а н А н д р і й о в и ч. Добре, добре, Шльомо! Перекажеш від мене це Степану. О, ти в мене добрий зух!

Ш л ь о м а. Жартує пан. А я таки, правду казати, жнаю, як того хлопа обійти; раз у раз ж ним у корчма гешефти ружні веду; то треба — хитро. От я вельможному пану скажу, що як їх прикрутити добре штрапами та толокою, то можна буде оті кучугури з піском їм слічно* (*Слічно — гарно (польськ.).) продати, взяти гіт* (*Гіт — хороші (евр. з нім.).) гроші! Хе-хе-хе!

І І в а н А н д р і й о в и ч. О? Оце б штука була дуже ползительна. Ти, Шльомо, розкинь тут своїм жидівським розумом, то будеш мати десять процентів.

Ш л ь о м а. Цц-цц-цц! Далібуг, антик буде! Тільки, пане, коли б нам не пошкодив навчитель.

І в а н А н д р і й о в и ч. Який? Оцей кудлатий Павло?

Ш л ь о м а. Він. Часом бачу — на вулиці шепоче, а то й коло корчма... Воно розтлумаче, то й буде ферфал міт ганцен* (*Ферфал міт ганцен — пропала вся... (євр. з нім.).) постройка.

І в а н А н д р і й о в и ч. Доброго гостя привезла нам пані! Одгодували, а він так дякує! От якби накрити, велике б спасибі

було! Безштанько чортовий! Се він, се його діло і за жнива; люде були як люде, а тут, дивись, — сколотились!

Ш л ь о м а. Шьо мужик? — клямка, кавалок жалізо, а його вчать!

І в а н А н д р і й о в и ч. Треба цій школі кінець положити: годі іграшок!.. А що, як нащот грошей?

Ш л ь о м а. Ох, таке тепер на світі, цур йому! Ніхто нікому не віре... ццц-ццц-ццц! Далібуг!

Пані з Павлом проходять мляво через кін. Іван Андрійович з Шльомою одходять далі і жваво балакають.

В И Х І Д VIII

Іван Андрійович, Анна Петрівна, Павло і Жозефіна.

А н н а П е т р і в н а. Така тоска, нудота... нерви розбиті. Тільки ви мені хоч трохи помагаєте; хоч почитаєте, слово розумне почую...

П а в л о. Вам би краще було тільки перележати в покої, а ви шпацірує́те.

А н н а П е т р і в н а. Чисте повітря... Там от в холодку приляжу. Прочитайте що-небудь! Взяли Авдєева "Подводный камень"?

П а в л о. Та взяв. (Набік). От причепилась потороча!

Проходять далі.

І в а н А н д р і й о в и ч (до Шльоми). Так поїдь-таки, поїдь, розстарайся, бо мені аж-аж треба!

Ш л ь о м а. Слухаю, пане! (Пішов).

Жозефіна виходить з другого боку, смутна.

І в а н А н д р і й о в и ч (зуздрівши). А! Мамзель! Мамзель!

Ж о з е ф і н а. Ах, се фі сама!.. Я шкаль madame.

І в а н А н д р і й о в и ч. Чого ви такі смутні? Ходіть побалакаємо!

Ж о з е ф і н а. Qu'est-ce-que c'est!* (*Що означає (франц.)) баляка?

Іван Андрійович. Хе-хе-хе! Парле... парле...

Ж о з е ф і н а. Oui? Баляке?

І в а н А н д р і й о в и ч. Та йдіть-бо, сядемо тут та гарненько, любенько і поговоримо.

Ж о з е ф і н а. Мне не мошна... очень трудно, Ьіеп difficile...* (*Дуже важко (франц.).)

І в а н А н д р і й о в и ч. Чого там трудно? Ви не лякайтесь; потрошку...

Ж о з е ф і н а. Нет трошка... моя трошка не може.

І в а н А н д р і й о в и ч. О, бодай вас!.. А як же? Ось сідайте!

Сідають на дереві.

Які в вас славні ручки!

Входить Харлампій і крадеться тихо.

Ж о з е ф і н а (не дає руки). M-eur, vous me faites des compliments?* (*Пане, ви кажете мені компліменти? (Франц,))

І в а н А н д р і й о в и ч. І очки славні... чим ви їх закаляли?

Ж о з е ф і н а. Comment?* (*Як? (Франц.).)

Іван Андрійович. А подивіться, які чорні! (Хоче обняти).

Харлампій кашляв.

Ж о з е ф і н а (встає). Я так не хотіль! Lissez moi franquille!* (*Дайте мені спокій (франц.).)

В И Х І Д ІХ

Ті ж і Харлампій.

І в а н А н д р і й о в и ч (з досадою). Чого тобі треба?

Жозефіна хутко пішла.

Х а р л а м п і й. Та там, вельможний пане, люде прийшли.

І в а н А н д р і й о в и ч. А чого їм?

Х а р л а м п і й. Загнали на спашу гусей, чи що.

І в а н А н д р і й о в и ч. Ага! Побалакаємо, побалакаємо, голубчики, лебедики!

Пішли.

В И Х І Д Х

Пашка і Катря виходять з кінця кону по той бік баркану.

К а т р я (зупинившись коло хвіртки). Ну, іди ж ти, а я тут почекаю.

П а ш к а. Ходім разом.

К а т р я. Не піду.

П а ш к а. Чому? Туди всі ходять; он до того будинку: там і школа.

К а т р я. Я й тут постою.

П а ш к а. Чого ти боїшся? Не вкусить. От розкажеш і за матір — чим і як слаба.

К а т р я. Та про це діло, то, може б, до знахарки краще...

П а ш к а. То таки лікар, вчений, а то... Он і люде всі дякують, що пособля.

К а т р я. Та я тим тебе і послухала, що ти про матір нагадала, а сама б зроду не насмілилась...

П а ш к а. То й добре: от і за матір порадимось, і прогуляємось до Росі, бо ти все дома та дома, — аж заниділа.

К а т р я. Гуляти — то дарма; а от лікар чи й піде? Ми бідні...

П а ш к а. Що ти? Він такий добрий; до самого найбіднішого піде; коло слабого аж упада, а як той не слуха, чи з'їсть, що не велене, — то й вилає добре!

К а т р я. Він сам тут сидить? Чи й...

П а ш к а (підморгує). Там і панич.

К а т р я. Геть!

П а щ к а. Та ну, справді, ходім! Адже ти хотіла й до школи ходити і про Михайла питала, що не видко, а тепер затялась!

К а т р я. Та ти мене й тоді на вулицю потягла і тепер...

П а ш к а. А може, скажеш, Михайло не гарний?

К а т р я. То що?

П а ш к а. Як одягне жупан, та дорогим поясом підпережеться, та сиву шапку набакир, —і очі б видивилась! Куди нашим парубкам до його! Вид біленький, вус чорненький, брови на шнурочку!

К а т р я (засоромившись). Та годі вже! Чи так закохалася!

П а ш к а. Хто б говорив?.. У самої тьохкає, а вона на другу!

К а т р я. Отакої!

П а ш к а. Такої ж! А як загра на гармоніку, то аж душу тягне: часом і плакать хочеться, а часом так весело серце заб'ється, що й господи!

К а т р я. Він і співа славно, голосно так та чуло; та все наших пісень, тільки таких, що я й не знаю... слухала б і не наслухалась!

П а ш к а. Бач, для тебе й співав!

К а т р я. Чого для мене? Так прийшлось. Знаєш, я боялась перше і слово промовити з паничем, а він — нічого, зовсім простий, ласкавий: розказує таке все цікаве, а часом смішне, і так звичайно, з великою шаною... Я потроху розбалакалась, як з парубком, та аж злякалася.

П а ш к а. Чого? Ото дурна! (Засміялась).

К а т р я. Е, тобі смішки, нічого, бо змалку до панів призвичаєна, — у дворі була.

П а ш к а. Такі ж люде. Ну, ходім же, ходім! Чого ми будемо тини підпирати, коло хвіртки стояти? (Тягне Катрю за рукав у садок).

К а т р я (озираючись). Як тут славно! Квітки які хороші, дух такий...

П а ш к а. Хіба ти ніколи не була?

К а т р я. Ні, вперше. А то куди оті широкі стежечки?

П а ш к а. До горниць, до ставка. Хочеш — я тебе кругом обведу?

К а т р я. Ні, ні, не хочу. На мене й без того якийсь ляк напав... неначе порвалося що, як переступила порога: так серце щось здавило, мов руками, аж защеміло всередині... Ходім звідси мерщі, бо мене чогось і сум, і страх огорта... краще другим разом.

П а ш к а. Вигадай ще!

В И Х І Д XI

Михайло, Катря і Пашка.

М и х а й л о (виходить з рушницею на гонок). Тібора!! Тібора!! Ісі! І де вона забігла? Зіпсують чисто собаку! (Зуздрівши дівчат). А!! Здоровенькі! (Підходить, подає руки). Спасибі, що прийшли.

П а ш к а. Та насилу затягла; так боїться вас, що й глянути не хоче.

К а т р я. Ви не слухайте її, то вона жартує.

П а ш к а. Далебі! А хочеш, розкажу зараз, що ти тут казала і про кого?

К а т р я (сіпа Пашку). Що ти? Борони боже! (До Михайла). Ви не слухайте її... вона такого...

М и х а й л о. Та чи я ж повірю? Хіба я не знаю Пашкиних пустот!

К а т р я. Не вірте, будь ласка...

П а ш к а. Ні, ні! Не бійся! То ми сюди на гулянках зайшли з вами чи з Павлом Платоновичем порадитись: у неї матір слабує.

М й х а й л о. О? Давно? Що ж такого?

К а т р я. Та вони слабують давно, ще з того часу, як батька деревом прибито. То все якось перше ходили, а це, не знаю й чого, гірше сталося: сказать би, натрудились, — так я вже ж і до хазяйства нікуди не допускаю. Так боюся за маму, одведи мати божа! Нас двойко тільки й на світі: ото вся моя й родина!

М и х а й л о. Не тривожся, голубко; я з Павлом навідаюсь. Де ваша хата?

К а т р я. На Горбанівці; зараз за цвинтарем, коло тополі.

П а ш к а. Та от ми підемо з Катрею до Росі нарвати квіток та зілля; то, назад вертаючись, і вас проведемо.

М и х а й л о. Або краще — я Павлові скажу та сам до вас на Рось вийду, а звідти укупі й підемо.

К а т р я. Спасибі вам. Коли б помогли мамі!

М и х а й л о. Не бійся, серце: Павло добрий лікар. Нічого не пожалієм, вирятуємо.

П а ш к а. А я не казала? (До Михайла). А на вулицю сьогодні вийдете?

М и х а й л о. А ви будете обидві?

П а ш к а. Авжеж!

К а т р я (до Пашки). А мати як?

П а ш к а. Ет! Будемо, будемо! Ви ж, дивіться, й гармонію принесіть.

М и х а й л о. Гаразд. Приходь же й ти, Катре; ми до матері оце зайдемо, дамо лікарства, — то чого ж?

П а ш к а. Нема чого й говорити: мати ж не така слаба, щоб не здужала й встати. А тобі треба і розважити себе, провітритись.

К а т р я. То й прийду уже.

П а ш к а. Ну, ходім же до Росі. Ми там коло млина будемо.

М и х а й л о. Добре, добре.

К а т р я. Прощавайте, спасибі вам.

П а ш к а (за хвірткою). Так прийдете?

Тихо пішли.

М и х а й л о. Я зараз! (Любує здалеку на Катрю).

В И Х І Д XII

Михайло сам.

М и х а й л о. Яка хороша, хоч малюй! А погляд, погляд... такий уже лагідний, чисто янголиний! Сердешне голуб'ятко! Сирота ще: сама-сімісінька. Хоч би матері її пособити! Так просила, аж слізки бриніли на оченятах... Ех, Павло, Павло!! Плетеш ти дурницю: життя має свої права, і проти них воювати годі! Та на біса б і колотився цілий вік чоловік, якби не загорював якої втіхи? Навіщо б поневірятись і лити кривавий піт над працею, коли б не мати таких одрадісних хвилин у житті? Чого тікати від краси? Який там гріх — одволожити поезією душу? Буду, конечне буду!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Глухе місце на березі Росі. Праворуч млин і місток до його з кручі. Ліворуч — якась пустка, руїна; за нею — темний ліс. Просто — крутий берег і кручі Росі, кущами уквітчані. Чудовий краєвид. Місячна ніч.

В И Х І Д І

Пашка, Параска, Пріська, 1-а, 2-а дівчина й інші.

Д і в ч а т а (сидять картинно на березі, на мостику, коло млина).

Ох і зійди, зійди, зіронько та вечірняя,

Ох і вийди, вийди, дівчинонько моя вірная!

Неподоба зірці до місяця та зіходити,

Неподоба дівці до козака та виходити.

Рада б зірка зійти, — чорна хмара заступає,

Рада б дівка вийти, — так матінка не пускає!

Ой і зійшла зірка, усе поле освітила,

Ох і вийшла дівка, козаченька звеселила.

П а р а с к а. Коли б сьогодні панич Михайло прийшов, та з гармонією: от би весело було! Як він гра славно!

2-а д і в ч и н а. Е, діждешся! Уже його, може, тижнів зо два і в вічі ніхто тут не бачив.

1-а д і в ч и н а. Чого він справді перестав ходити? То було що божого дня, а то — як одрізав.

П р і с ь к а. Чого? Хіба не знаєш? У Дзвонарівни застряв, — і днює й ночує.

П а р а с к а. Чого ж панич до неї ходить?

П р і с ь к а. Чи тебе мама не п'яною привела? Дивіться, люде добрі, яка маненька, наче з капусти вискочила.

Усі сміються.

Не дивно, якби парубок ходив, ну — сватати дума; а паничеві — звісно чого...

П а р а с к а. Чого ж?

П р і с ь к а. Тю на тебе! Та вона — навіки дурна!

Сміх.

П а ш к а (сиділа трохи подаль, за остатніми фразами зверта увагу). Чого плещеш? Чого славу пускаєш? Від кого ти чула? Що ти знаєш?

П р і с ь к а. Аннушка казала.

П а ш к а. Така ж, певно, мерзенна плетуха, як і ти?

П р і с ь к а. Та ти не дуже-то!

П а ш к а. Та й ти дивись, щоб тобі Дмитро не повернув потилиці наперед. Совісті не маєш, оббріхувати дарма бідну дівчину, та ще сироту!

П а р а с к а. Та то вона з заздрості: досадно, що за нею такий гарний панич не впада.

П р і с ь к а. Подавись ти ним тричі! (Відходить далі).

Д е я к і. Та годі вам сваритись!

1-а д і в ч и н а. Про кого се річ? Про яку дівчину?

П а ш к а. Про Катрю Дзвонарівну. В неї, сердешної, мати слаба, так панич з лікарем Павлом навідують її і керують, а вона, з доброго дива, он як паскудить!

2-а д і в ч и н а. Гріха не мають!

П а ш к а. Довго ославити! У дівки, може, тільки й посагу того, що честь.

1-а д і в ч и н а. Та Катря ж, здається, заручена з Дмитром Ковбанем?

П а ш к а. Ні, вона, певно, за його не піде.

П а р а с к а. Чому? Він такий славний!

П а ш к а. Мало хто не хороший? Може, іноді чоловік би себе надвоє розірвав, щоб того щастя-кохання добутись, а як нема долі, не судилося — то й ковтай тільки нишком сльози!

В И Х І Д II

Ті ж, Євстрат, Панас і інші парубки. Парубки виходять до дівчат, здоровкаються гуртом і попарно.

П а р у б к и. Здорові!

Д і в ч а т а. Здорові! Чого пізно?

Д р у г і д і в ч а т а. Де вас чорти носили? Уже по других вулицях тини підпираєте?

П а р у б к и. Атож!

Д е я к і п а р у б к и. Думаєте, що кращих не знайдемо?

Д і в ч а т а. Куди вам, гиряві!

Є в с т р а т. Куриного товару кільки хоч!

П а н а с. Дешевий!

Д і в ч а т а. Ех, ви, голодранці!

Сміх.

Деякі паруються і одходять далі, а то на одшибі сідають на кручі; деякі на переднім кону, коло млина. Картинні грона. Ближче всіх на кону Пашка, 1-а дівчина, Панас і Євстрат.

В И Х І Д III

Дмитро, Панас, Євстрат, парубки і дівчата.

Д м и т р о (виходить тихо і озира дівчат, шукаючи когось). Нема. І сьогодні не вийшла, а обіцялась: все коло матері. Сам то з хурою, то коло буряків, мов у каторзі; прийдеш додому, ждеш тії хвилини, як сонця божого, щоб перекинутись тихим, люб'язним словом, а тут у хаті чужі — лікар, а надто панич той... Така досада! Чорзна-які думки у голову лізуть!.. Дати їм волю — то й... Краще зараз оцю голову розбити! (Зуздрівши Пашку). Здрастуй, Параско!

П а ш к а (вітається). Здрастуй!

Д м и т р о. Не приходив сюди ще лікар?

П а ш к а. Ні, не було. А що?

Д м и т р о. Та то він обіцявся до людей вийти, порадити, як боронитись од пана, бо поїдем їсть... та щось і нема.

П а ш к а. Може, хто задержав; коли обіцяв, то вийде.

Д м и т р о. А не бачила ти оце увечері Катрі?

П а ш к а. Бачила.

Д м и т р о. Не казала вона, чи вийде, чи ні?

П а ш к а. Казала, може, й вийде.

Д м й т р о. А не було ще?

П а ш к а. Ні.

Д м и т р о. Чого б же вона зосталася, не знаєш ти?

П а ш к а. Може, коло матері...

Д м и т р о. Хіба погіршало?

П а ш к а. Боронь боже!

Д м и т р о. Так чого ж? Мати ж і встають уже, та й Степанида коло їх ночує; Катрі б слід і розважитись чим-небудь: аж змарніла...

П а ш к а. А тобі дуже шкода Катрі?

Д м и т р о. Атож!

П а ш к а. Так що, якби, крий боже, вона вмерла...

Д м и т р о. Господи! Хіба Катря слаба? Може, лікар казав? Не затаюй, Христа ради!

П а ш к а. Як ти її любиш!

Д м и т р о. Довго ти будеш з мене жили тягти? Кажи все! Вкинула вогню, так печи разом!

П а ш к а. Заспокойся! Катря нічим не слаба, — здорова; то я так хотіла тільки спитати, чи ти б її ніколи не забув?

Д м и т р о. Бога ти не боїшся жартувать таким словом; та ти все їдно, що ножа мені у серце встромила та й повернула ще тричі!

1-а д і в ч и н а (до Євстрата). Як побивається за Катрею!

Є в с т р а т. А Катрі про його, може, й думки нема.

1-а д і в ч и н а. Тут оце розказували... (Щось шепоче).

Є в с т р а т (засміявся). Унадився, значить, журавель...

Д м и т р о (прислухався, завважив). Хто ще там шипить? Хто згадує Катрю?

Є в с т р а т. А хоч би й я! Хіба вона преподобилась уже, що не можна?

Д м и т р о. Дивись, часом, щоб я твого паршивого язика з пельки не витяг!

Є в с т р а т. Чого ти сікаєшся, чого лаєшся?

П а н а с. Що ж це, не можна про Катрю й пожартувати? Хіба вона заручена з тобою?

Д м и т р о. Хоч і не заручена — дарма! Вона — сестра мені, і рідніша за всіх вас укупі! Мене як хоч вилай, а за неї я переруву горлянку кожному! Гріха не побоюсь! (Пішов).

Є в с т р а т. Чи він не сказився?

П а н а с. Цур йому! Не чіпай! (Зирнувши на гай), Гля! Чи то не пані у білому маячить? Ходімо далі!

Ідуть назад.

П а ш к а (стояла замислена). Як він її любить! (Теж, зітхнувши, пішла).

В И Х І Д IV

Ті ж та Аннушка й пані.

А н н а П е т р і в н а. Какая тут глушь! Я ни разу, кажется, еще не была в этой части парка? Что это за развалина? (Сіда на колоді).

А н н у ш к а. Не знаю, што воно білб. Там под низом льох, такой довгой, просто вужасть! Я раз туда хотела полєзти, да так спужалась..,

А н н а П е т р і в н а. Тут и девки гуляют?

А н н у ш к а. Да, девушки з кавалерами, з вечора натірально.

А н н а П е т р і в н а. Ты говорила, что сюда и Павел Платонович ходит?

А н н у ш к а. Да, я їх видєла здєсьдечки нєсколько разов.

А н н а П е т р і в н а. А взгляни, не идет ли? Смотри не пропусти; да посторожи там...

А н н у ш к а (обходячи, набік). Сторожи! Вона тут рандєвою заніматиметься, а ти на часах стой... Ех, життьо! (Іде далі).

А н н а П е т р і в н а. Как эта таинственность, неразгаданность отношений обновляет силы! Ах, сколькс их прожито! Какая вереница воспоминаний! И вот закопаться в зтой глуши, где ни души не отыщешь?.. Павел меня очень волнует: такая нетронутая, сильная натура.

П а р у б к и і д і в ч а т а (стиха співають).

Ой місяцю, місяченьку, зайди за комору:

Нехай з своїм милесеньким трошки поговорю!

Ой місяцю, місяченьку, і ти, зоре ясна.

Та світи там по подвір'ю, де дівчина красна!

А н н а П е т р і в н а. Поют? Где зто? (Встає і прислухає).

Д і в ч а т а. Гляньте, чи не пані йде?

П а р у б к и. Мабуть. Рушаймо!

Розходяться парами, обнявшись, співаючи.

Ой зацвіла маківочка, зачала бриніти;

Іде козак від дівчини, — починає дніти!

А н н а П е т р і в н а. Песни, объятия, свобода наслаждений... Ах, как зто вновь меня наркотизирует! Дрожу, как девчонка; так жарко в груди, — кровь даже бросилась в лицо... До сих пор я не могу привыкнуть к минуте ожидания, быть хладнокровной... Что ато? Жизненность сил или жгучесть темперамента, порода?

А н н у ш к а (вернувшись). Как будьто што-то пройшло, та завернуло направо — может, і воні.

А н н а П е т р і в н а. Пойдем навстречу.

Ідуть направо.

В И Х І Д V

Катря і Пашка.

П а ш к а. Тут Дмитро за тебе було таку бучу збив, що трохи нещастя не було!

К а т р я. Ох мені лихо, чого?

П а ш к а. Та так абичого... більш розсердився, що тебе не було.

К а т р я. Що мені в світі робити? І Дмитра шкода, і не знаю, що йому й казати!

П а ш к а. Хіба з Дмитром у тебе що вийшло?

К а т р я. Боронь боже! Тільки він за мною душі не чує, а мене... в черниці тягне.

П а ш к а. Та що це з тобою сталося?

К а т р я. Хто його зна: чи мені наврочено, чи у мій слід хто вступив? Все одно та одно на думці... не дає мені ні робити, ні спати!

П а ш к а. Що ж то, Катрусю?

К а т р я. Так... нічого... нудьга тільки... Тут нема нікого на вулиці, не приходив ніхто?

П а ш к а. Про кого ти питаєш? (Дивиться їй пильно у вічі).

К а т р я (похнюпилась). Так собі... про всіх, що були.

П а ш к а. Брешеш! Про панича Михайла. Ой дивись, чи ти не закохалась?

К а т р я. Що ти? Що ти? І не говори мені про це!

П а ш к а. Чому ні? Хіба гріх? Нам, сестро, не заказано ще любити, кого серце схоче: не запродані ще нікому! Та й, правду кажучи, хіба Михайло не красень? А як стане коло тебе, то хто його зна, де й знайти таку другу пару!

К а т р я. Цить!.. Бога ради!.. Занапастила ти мене!

П а ш к а. Я? Чим?

К а т р я. Як я просилася в тебе, як молилася, щоб не йти на вулицю дивитись на паничів: прочувало серце погибель мою... А ти таки пристала та й пристала.

П а ш к а. Ну?

К а т р я. Я ж і послухалась, пішла... та од тієї ночі сама себе не спочуваю: мов отрути напилася! То була я собі пташкою вільною, — співала, щебетала, сміялася; на всіх мені весело було дивитися, світом божим радіти; а теперечки потемрів світ мені, якась гадина вп'ялась в моє серце, сушить його, п'є кров мою! Навіть матері в очі важко глянути: вони так люблять мене, так побиваються, — а у мене в серці — тільки ворог мій, а у мене в думках — одно та одно: тільки б його побачити, тільки б його послухати... Як же ти не загубила мене, як не загубила?

П а ш к а. Чого ж ти побиваєшся? Чого гризеш себе? Коли б ти закохалася, та твоє кохання зневажили, — то було б горе... Таке горе!.. Ох, і не вимовиш!.. Глянь на мене, яка я стала? А ти щаслива: тебе панич коха, душі не чує. Може, ні, скажеш?

К а т р я. По чому ти знаєш, по чому?

П а ш к а. Шила в мішку не втаїш. Хіба ти сама не бачиш? Та й по очіх пізнати можна зараз: як гляне на тебе, то аж на виду міниться!

К а т р я. Ні, як йому любити мене, коли я нерівня? Він добрий, шанує нас, помагає... а мені тим ще гірше завдає жалю. То було поки не ходив він до матері, то я ще сяк-так з своїм серцем вагалася; а як став ходжати до нас, став зі мною балакати, учити мене, то своїм тихим голосом та словом ласкавим витяг усю мою душу, вийняв цілком моє серце...

П а ш к а. Чудна ти якась: другі ждуть того кохання, як щастя, а вона руки лама.

К а т р я. Що ж з того кохання? Мука одна!

П а ш к а. Вільному воля: і собі пригадувати муки, і коханому серце в'ялити.

К а т р я. Що ж би ти зробила? Що?

П а ш к а. Я? Кохала б, жила, землі під собою не чула! Пригортала б миленького свого, милувала б, цілувала б його — до загину, до пропаду...

К а т р я. Схаменися, що говориш ти? Як у тебе язик повернувся на такі речі? Подумай тільки, де сумління твоє!

П а ш к а. Ет!

К а т р я. А мати? А батько? А люде?

П а ш к а. Що мені до батька, до матері, як оддала я своє серце дружині, а вони стоять на дорозі! А люде?.. Ні, не така я! Не двічі жити, а раз!.. Ух, натішилася б вільною волею, а там... а там, хоч і поневірятися вік цілий, — принаймні знала б хоч за що?!

К а т р я. На людей би махнула? Слави не побоялася б?! Може... не знаю... А як же б ти наплювала на матір, що й душі у тобі не чує? Як би ти приспала в своїм сумлінні її сльози? Ох, і подумати страшно!

П а ш к а. Не ронив ніхто по мені сліз, не зазнала я ласки, то й не зумію сказати, чи тяжко йти проти них, чи ні? А от як картають та волю над тобою показують, — то я добре знаю!

К а т р я. Та ти слухай, яка мені скрута: мати ледве одужали, слабі, безпомошні; тільки й думки у них, щоб мене швидче заміж оддати за Дмитра. Я було йому й слово дала... а тепер мені його тільки жалко... я мов кам'яна чи глуха яка зробилася: мати говорять, Дмитро закида, а мені немов хто за муром гомонить і не про мене. Я й ходжу, і роблю, та мов не своїми руками: усе мені здається, що я уже — не я, що я і не дома, а десь в іншому хорошому місці; тепло там, гарко, люб'язно — тільки от через річку перебрести... хтось кличе мене таким чулим голосом, ласкаві речі шепоче, — і такий на мене страх нападе, що оце зараз мене хтось дома прив'яже, каменем надавить, що аж затремчу... Я, певно, швидко умру!

П а ш к а. Крий боже, що вигадала!

К а т р я. Хоч би довідатись, дознатись, чи він... Господи, яка я дурна, божевільна! Чи впада ж нещасній синиці думати про ясного сокола? Що я йому?.. Та й на який кінець оце мені лихо? Нудьга тільки точить моє серце, мов...

П а ш к а. Господь з тобою! Слухай, Катре: коли ти така, то тобі треба залишити це діло. Ти переможи себе, здави серце; не бачся з паничем, забудь його...

К а т р я. Як же його забути, коли несила моя! От третій день не бачила і не знаю, що заподію з собою!

П а ш к а. Ти не зоставайся сама собі на самоті з такими думками; більше в гурті бувай! От ходім зараз за млин, на Деркачівку, — там тепер вулиця: може, хоч трохи розважиш своє серце.

К а т р я. В гурті ще гірше.

П а ш к а. Та ходім, ходім! Вдармо лихом об землю!

Виходять.

В И Х І Д VI

Павло, пані, а далі Аннушка. Павло виходить з панією з гущавини.

П а н і. Невже ви думаєте, що я не понімаю нових ідей? Не... не... сочувствую им? Ужасно трудно.

П а в л о. Та ви не трудіться, пані, кажіть по-своєму: гражданку ми вчили.

П а н і. Не кепкуйте! Я хочу пересилити себе, хочу вивчитись... своїй мові...

П а в л о. Навіщо вона вам? Адже з мужиками знакомства водить не будете?

П а н і. А ви б уже хотіли, щоб я з простим, грубим мужиком рассуждала, одкривала ему душу свою? Не доставало! Та... що він і пойме!

П а в л о. Нічогісінько. Куди йому? Нечувственний, правда-таки: з голоду пухне, та й то не чувствує!

П а н і. Ну, це вже брехня, наговори: швкдче нас ограбили.

П а в л о (набік). От тобі й зачепив! (До неї). Та цур йому! Ще набалакаємось вдруге: тепер спати пора.

П а н і. Ні, тривайте! То вам оддалеки здається — і село, і мужики... ідеальними, а сядьте на... собственнім хозяйстві, — не те заспіваєте!

П а в л о. Хранив господь: батько крав, та хоч дітям не лишив краденого.

П а н і. Ви дуже... упрямі: я це по ваших чорних очах бачу... і ще... озлоблені; я понімаю вас... я вас довго із... із... ах!.. наблюдала. І знаєте, чому ви такі чорстві?

П а в л о. Цікаво?

П а н і. От сядьмо тут на траві.

П а в л о. Та я й постою. (Набік). От, не здихаюсь!

П а н і. Ні, сідайте тут та пильно слухайте; я вам, як си... як другу казатиму.

П а в л о (набік). Ну, нав'язалась потороча! (Сіда й запалює цигарку).

П а н і. Ви тим так, так... мрачно на все дивитесь, що ваше серце не гріли, певно, ласкою, любовію?

П а в л о. Байдуже паски, аби порося!

П а н і. Признайтесь, вас ніхто ще не кохав гаряче.. страстно? Щоб аж дух захватывало?

П а в л о (набік). Куди це вона гне? (До неї). А вам навіщо?

П а н і. Навіщо? Ах, коли б ви знали! (Схиляється потроху до його на плече). Моя душа теж одинока; так прожила вік, щастя не знаючи. Оддали мене заміж молоденькою за этого старого... Що я понімала? Я так боялась перед вінчанням, а прийшлось... разочаруватись! Ви не можете повірить, яка у мене палка натура; а тут літа свої трать... в томлении...

П а в л о (набік). Розманіжилась баба! (До неї). Так ви, значить, томитесь через гарячу натуру: яка ж тут рада?

П а н і (зляга більш на Павла). Яка? (Бере злегка за чуба). Плут этакой!!.

П а в л о. Ох! Не злягайте так: бо ви, нівроку, аж плеча не чую.

П а н і. Який ви грубий з женщинами! Як відром холодної води обіллє! (Дивиться у вічі).. Впрочем, мені й самій обридли лебезіння та делікатності: навіщо китайські церемонії? Нащо розвитим людям іти проти природи?

П а в л о. Правда... Тільки, далебі, рука отерпла, (Випручує).

П а н і (розпаляючись). Я давно шукала случая... щиро, откровенно поговорить... розкрить душу... Ви, віроятно, догадались, що я...

П а в л о. Ні, не догадався.

П а н і (набік). Какой медведь! Что, впрочем, с ним церемониться? (До його). Ви заставляєте мене красніть... (Закривається рукавом). Ну, на чистоту, так на чистоту! Павло, разве ты не видишь — я люблю тебя!

П а в л о. Що-о?

П а н і. Люблю страстно, безумно!

П а в л о (піднімається). Анна Петрівна, чи ви не здуріли?

П а н і (обніма його). Я вся твоя!

П а в л о (одхиля її і встає). Годі! Пора закінчити цю гидку сцену! Мені не пристало Іосифом бути, та й вам до Пентехріїхи далеко: не всі зуби в роті!

П а н і (скочивши). Ах, невежа! Мужик! Ха-ха-ха!! Вообразил, дурак, что на него обратили внимание! Только потешилась! Ха-ха-ха!! Нашла халуя! Ха-ха-ха-ха!!

П а в л о. Не регочіться дуже, бо щикотурка з лиця обсиплеться.

П а н і. Аннушка! Аннушка!! Аннушка!!!

Аннушка вбіга.

Проводи меня! Грубиян!! (До Павла). Надеюсь, что вы избавите меня от удовольствия и минуту вас видеть в своем доме!

П а в л о. Дуже радий.

А н н у ш к а (проводить паню; набік). Ну й репрьоманд!

В И Х І Д VII

Павло сам.

П а в л о. Тьху!! Мерзота яка! В матері мені годиться: син одноліток зо мною, товариш, друг... а вона поквапилась! Просто опам'ятатись не можу од такого паскудства! Тікати з цього багна, щоб і самому не вбратись в тванюку! Михайла жалко; але й слова про це сказати йому язик не повернеться... Поїду мерщі до пана Олександра, а Михайлові одпишу, придумаю яку-небудь наглу причину...

В И Х І Д VIII

Павло, Дмитро, 1-й і 2-й хазяїни.

Д м и т р о (тихо підкрадається). Павло Платонович! То ви?

П а в л о. Я.

Д м и т р о. Тут давно прийшло кілько хазяїв, хочуть побалакати з вами.

П а в л о. Добре. Клич їх сюди!

Д м и т р о (одійшовши, маха). Ідіть!

П а в л о (підходить до руїни). Сюди, панове, тут безпешно.

Люде скидають шапки.

Здрастуйте, здрастуйте! (Подає руки). Та надівайте шапки: я не пан і не батюшка.

Люде надівають.

Ну, в чім же, панове, річ?

Д м и т р о. Та тут біда, Павло Платонович: пан позаорював прогони та щє силує — або кучугури на наші добрі землі зміняти, або щоб ми їх купили.

1-й х а з я ї н. Та ще й ціну править, як за рідного батька.

2-й х а з я ї н. Нема кому нас і обстоювати!

П а в л о. Якби ви більше дбали про громадські діла та дітей учили, то, може, і з вас би народилися люде, що стояли б лавою за громаду; а то ви шкіл не заводите, а де вони суть, — дітей не посилаєте!

1-й х а з я ї н. Бо й дома рук треба.

2-й х а з я ї н. Та й школи ті... вивчиться штокати, то вже на сім'ю та на господарство й не дивиться: пан, значиться; не те вже в голові! З них більше п'яниць і виходить.

1-й х а з я ї н. Та з чого нам ті школи заводити? Які наші достатки? Убожество.

2-й х а з я ї н. У нас — сьогодні Луки, ані хліба, ні муки!

П а в л о. Тото-бо й горе! Темність та убожество держать вас в своїх пазурах. Приніс хто з волості "Положеніє"?* (*)

2-й х а з я ї н (вийма з-під поли). Приніс. Писаря напоїв та й викрав.

П а в л о. Давайте ж, я прочитаю і розтлумачу усі вам закони.

1-й х а з я ї н. Велике спасибі, якщо ласка.

П а в л о (розгорта "Положеніє"). Так, кажете, силує кучугури на ваші добрі землі поміняти? А ось, слухайте. (Чита). "Местное положение для губерний малороссийских". — "В состав надела, причитающегося крестьянам, включаются одни только удобные земли". Ст. 20. "Пески, болота, каменистые овраги и тому подобные пространства не полагаются в счет крестьянского надела". Зрозуміли?

В с і. Зрозуміли, зрозуміли.

П а в л о. Отже, не сміє пан міняти ваші добрі землі на кучугури. Закон те забороняє. І за такі його наміреннЯ ви мусите на нього жалобу мировому посреднику подати.

1-й і 2-й х а з я ї н и. А Шльома ще й улещує: купуйте, купуйте, добрі люде, бо пропадете, як руді миші: ні вам до водопою, ні вам до вигону — як у мішку.

Д м и т р о. А я не казав вам, бреше, сучий син!

2-й х а з я ї н. Та й ми теє... так уже там такий галас у шинку підняли...

П а в л о. Навмисне намовля і підмогоричує за панські гроші. Так ось же і купувати вам тих кучугурів не треба, бо по закону (говорить з притиском) пан мусить дати вам прогони і до водопою і до вигону. Ось ст. 24 про це й гласить, та ще в примічанії додано (чита): "Пространства, оставляемые на оснований сей статьи для прогона скота, не подлежат выкупу, но должны оставаться свободными для прогона". Зрозуміли?

Д м и т р о. Зрозуміли, зрозуміли.

1-й і 2-й х а з я ї н и. Та й ми... воно ніби так, а писар усе одно товче: тут про водопої сказано, а про вигони ні, а вам, каже, до водопою шлях не заказаний.

П а в л о. Ах, вони лиходії, мошенники! Та це ж все одно, чи до водопою, чи до вигонів. Та гляньте сюди, ще й ширина прогону оприділяється. Пишіть посредникові, то пан у вас, як карась на сковороді, закрутиться.

Д м и т р о. А так. Збирати сход.

1-й х а з я ї н. Щоб, бува, гірше не вийшло... Всі не підуть, побояться... і

П а в л о. Чого?

1-й х а з я ї н. Та щоб пан, як розгнівається, ще більше не прикрутив...

П а в л о. Не прикрутить. Годі! Урвалася панам нитка.

Д м и т р о т а і н ш і. Урвалася.

П а в л о. Урветься вона ще й більше. Стійте тільки горою за свої права, та гуртом, всією громадою, то ваше й буде зверху.

1-й х а з я ї н. Хто каже, Павло Платонович, громада — великий чоловік, та коли ж пан... Ось у цьому ж таки наказі, отутечки спочатку писар читав, що всяка, мов, душа должна повинуватися властям і воздавати поміщикові урок і дань... Як відберуть знову землю й волю...

П а в л о. Ех, ви, люде, люде темні! Як будете вівцями — одберуть, а не будете — самі відберете. Та хіба все те, що пишеться в царському указі, — то вже й правда? Хіба у вас власного розуму нема? А слухайте-но сюди, чуєте, що тут пишеться з самого початку? (Читає). "Было бы противно всякой справедливости пользоваться от помещиков, — чуєте, от помещиков, — землею й не нести за сие соответственной повинности". А я вас питаю: чия земля споконвіку була — поміщицька чи людська? Що вони, ті поміщики, з іншого тіста зліплені, чи що? Якщо їхні діди, даймо, на війні билися і за те землі одержали, то ваші хіба на печі лежали, а не вмирали на тому ж кривавому полі? За що ж тепер йому, нетрудженому, тисяча десятин, а вам по чотири?

Х а з я ї н и. Правда, правда...

Д м и т р о. Ех, Павло Платонович, слухати б вас!

П а в л о. І слухайте, й самі міркуйте. Отже, не пішли за десятий сніп, мусив пристати на ваше.

В с і. Та спасибі ж вам, спасибі, ви й напутили!

П а в л о. Слухайте ж далі... Скликайте сход... Та пам'ятайте, — для того щоб жалоба мала законність, треба мати дві третини голосів.

В с і. Так, так...

П а в л о. Тож дивіться! Щоб не підмогоричили в корчмі з панської намови...

В с і. Атож, атож!..

П а в л о. Ач що задумав, богобоязливий! Та не вскурає!* (*Вскурати — зважитись.) Відділить прогони. Глядіть ще й того, щоб шляхів не врізував, не заорював. Десять сажнів завширшки битий шлях...

В с і. Знаємо, знаємо.

Д м и т р о. Тільки ось що, Павло Платонович, напишіть ви вже нам самі жалобу. Ходімо до моєї хати.

В с і. Та вичитаєте нам усі закони.

П а в л о. Гаразд, ходім, поміркуємо. Пам'ятайте тільки добре мої слова: може, не ми, а діти наші чи внуки, а таки землю всю по правді поділять.

В с і. Дай боже, дай боже!

П а в л о. Ох, люде, люде! Все сподіваєтесь, — як бог дасть, то й у вікно подасть. Шкода! Самі дбайте та добрий розум майте...

Г о л о с и. Та хіба ми що... аби хто почав...

П а в л о. Не такий страшний чорт, як його малюють. Є воля, буде й доля! Гуртом, кажуть люде, і батька бити добре...

Д м и т р о. Авжеж, віддячити батькові треба і за хліб, і за сіль, і за добру ласку...

В с і. Правда, правда...

1-й х а з я ї н. Тихо; щось наче йде... чи не панський підглядач?

Д м и т р о. Ходім, Павло Платонович, ходім, люде добрі, до моєї хати.

В с і. Ходім! (Пішли).

В И Х І Д ІХ

Михайло сам.

М и х а й л о (виходить по стежці з гущавини, засмучений). Страшна нудьга: ні спати, ні читати не можу; серце щемить. Хочу робити що — руки опадають, хочу думати — думки розбігаються; тільки одна про Катрю й панує: куди я не піду, її образ слідкує за мною, лагідно сяє тихими очима, манить дитячою ухмілкою, тягне, порива мою душу, і я, як безнадійно слабий, борюся, а чую, що й змагатися годі! Чи давно пак я почував себе велетнем, готовим і гори на плечі підняти? Давно здавалось мені, що нема такої сили на світі, котра б залякала мене, зупинила на моєму шляху? Що я хоч на які муки піду, а того світла народного не випущу з рук і ціле життя своє зложу на боротьбу за його? І що ж? Досить було дівочого погляду, шовкових брівок — і я вже розкис... Чи у нас, справді, за гріхи батьків наших, якісь ледачі, непотрібні нерви — чулі, м'які, а до загарту нездатні? (Сіда на колоду й замислюється). А проте чому кохання вадить? Павло каже: "Кохання, власне, тільки щастя; але сила його така, що поглине інчі поривання". Чи не справдовується це й на мені? Не може бути: кохання мусить ще окрилити чоловіка. Мене не кохання гризе, а непевність, розрада. Коли я звірюсь, то чому з тим коханням не піти мені поруч? Тільки нерівня... по розуму, по розвитку; чи порозуміємось душею? А рід мій... прийшлося б навіки порвати... Та ще, чи й любить вона мене? Часом, правда, назустріч вона спалахне вогнем, потупить очі, і голосок тремтить... Та це, може, й од незвички з паничем розмовляти? Хто її зна. Чому не вияснити всього — раз, та гаразд? Чого не зважусь я перерубати вузла сокирою? Або допитайсь, або тікай!

Чути з-за млина пісню; Михайло схоплюється.

К а т р я (за коном).

Тяжко, важко, а хто кого любить,

А ще тяжче, хто з ким розстається!

М и х а й л о. Боже мій! Пісня ця рве серце! Це її голос, — вона тут! Куди вже мені тікати? Та я ж люблю її, кохаю цілим життям моїм; вона мені наймиліща, найлюбіща!.. Та я оддав би всі розкоші, всі утіхи на світі, аби з нею бачитись, аби дивитись на її зіроньки-оченята!

В И Х І Д Х

Михайло й Катря.

К а т р я (йде з того боку по мосту і зупиняється коло млина).

А ще тяжче, хто з ким розстається,

Ох, і муки-горя набереться!

М и х а й л о (хутко йде через міст до млина). Ні, треба це покінчити: пан або пропав! (До Катрі). Катрусю, здорова була! (Подає руку).

К а т р я (аж затремтіла). Здрастуйте!

М и х а й л о. Яку смутну пісню співала ти, аж за серце бере!

К а т р я. Так собі... Чого ви довго не були?

М и х а й л о. Нездужалось. А що? Матері хіба гірше?

К а т р я. Ні, хвалити бога, матері краще... а так...

М и х а й л о. Так ти і без матері згадала мене? Спасибі! (Бере її за руку).

К а т р я. Кого ж і згадувати? Я, може, і вдень і вночі молюсь за вашу ласку, за добрість.

М и х а й л о. Спасибі; ти щира душа. Тільки не величай мене: всякий те зробить, а ще надто тому, хто дорогий йому, любий.

К а т р я. Ні, не всякий.

М и х а й л о. Далебі, всякий; більше для себе і робиш! (Придивляється). А чого ти так зблідла? Може, слаба?

К а т р я. Ні, нічого.

Сідають під млином.

А ви швидко звідсіль поїдете?

М и х а й л о. Через місяць.

К а т р я. Так швидко уже!.. А там довго будете?

М и х а й л о. Цілу зиму, аж до весни.

К а т р я. Господи, як довго! (Зітха).

М и х а й л о. Певно, як вернуся уже, то застану тебе молодицею. Я чув, що ти, либонь, заміж виходиш?

К а т р я. Хто вам казав?

М и х а й л о. Мати казала про Ковбаня, і Аннушка.

К а т р я (палко). Не вірте їм! Я заміж нжоли не піду.

М и х а й л о. Чом?

К а т р я. За нелюба — зроду!

М и х а й л о (радо). Хіба ти не любиш Дмитра?

Катря мовчить.

Ти мені вибач, Катрусю, що я про такі речі питаюсь; це з приязні тільки — вір мені!

К а т р я. Або що? Чого мені перед вами таїтись? Якби правда була, сказала б.

М и х а й л о. Так ти ще нікого не кохала і не кохаєш?

К а т р я. Хто його зна...

М и х а й л о (гладить обидві руки у Катрі). Слухай, Катре! Ти віриш усьому тому, що я говорю тобі? Не вважаєш мене за брехуна?

К а т р я. Що ви? Борони боже!

М и х а й л о. Так і вір же, що я, поки на світі живу, не обманю тебе, що що б я не казав тобі — то від щирого серця, з душі! Знаєш... я люблю тебе... з кожним днем ти мені дорожча становишся...

К а т р я (спалахнула). Ви смієтесь...

М и х а й л о. Нехай наді мною посміється так лихо! Серце моє, рибонько, зіронько ясна вечірня, чи любий я тобі хоч капелиночку?

Катря потупилась з сорому.

Скажи мені щиру правду: чи кохаєш ти мене, як парубка? Чи журишся так за мною, як я за тобою?

Катря схиляється на груди до Михайла і починає ридати.

М и х а й л о. Катрусю, голуб'ятко моє, чого ти плачеш? Невже моє кохання тебе образило?

К а т р я (схлипуючи). Ви такі... мені... я б не знаю що...

М и х а й л о (цілує їй руки). Так ти любиш мене? Господи, яке щастя! Раю мій!

К а т р я (вирива руки). Що ви? Що ви? У мужички руки цілувати?!

М й х а й л о. Ти — цариця моя, от що! За тебе, мою ясочку, все на світі віддам! Не плач же, усміхнися? Он бринять на оченьках сльози. (Голубить її і цілує то в одно око, то в друге).

Катря обійма його, хутко цілує, а далі, засоромившись, закрива вид рукавом.

М и х а й л о (гладить по голівці і цілує Катрю). Коли б ти знала, моя доле, яка обійма мене радість, яке огорта мене

щастя! Такого раювання і на тім світі немає, вір мені! Глянь, он місяць задивився на нас, зорі миготять радісно нашому щастю; а ніч аж притихла, притаїлася; прислухається заздрісно, як наші серденька б'ються укупі... б'ються і будуть битись, і ніхто, ніяка сила не розлучить їх!

Катря крадькома цілує руку у Михайла; Михайло вириває і обніма її палко.

К а т р я (боязко). А ви ж казали, що поїдете швидко?

М и х а й л о. Так що ж? Тепер я сам не поїду без тебе: ти молода моя, заручена. Підеш за мене?

К а т р я (з жахом). Що ви? Цього зроду не буде!

М и х а й л о. Як так?

К а т р я. Не буде, не буде! Що ви тільки кажете? Я й подумати не посмію: хто я? І мізинця вашого не стою!

М и х а й л о (цілує її). Стоїш, перлино моя дорога! Більше мене варт!

К а т р я. Ні, ні! Не мені судилося таке щастя! Куди мені, бідній мужичці, бути дружиною вашою? Ні ступити, ні заговорити не вмію; ви взяли б собі камінь за плечі. І люде осміють, і бог скарає: паруються тільки рівні. Не за нас це сталося, не за нас і перестане!

М и х а й л о. Не плещи, моя лебідочко, абичого; не плутай сюди бога! Перед ним усі рівні; він кожному дав серце, і у кожного воно одинаково б'ється. Ми з тобою підемо поруч чесно по новому шляху, і ти мені станеш не каменем, а

товаришем-дружиною; я тебе всьому, всьому вчитиму; переложу в тебе знаття своє, свою душу, свої мрії — і засвітиться твій розум новим променем, і осяє мою душу тихим, радісним світом!

К а т р я. У мене серце з грудей трохи не вискочить, аж у очах темріє! Не можу я, бідна, і зрозуміти такого щастя,.. тільки аж мороз поза спиною йде, так страшно. Що оце ви задумали?

М и х а й л о. Та як же інако я й думати міг? За кого ти мене маєш? Хіба, ти думаєш, я здатний би був занапастити твій вік молодий та й кинути на посміх?

К а т р я. Ні, я такого зроду і в думку не клала. Ви як батько рідний до мене були... я не знаю, як і шаную вас, і люблю... Господи, сказати не вмію! (Припада).

М и х а й л о. А коли любиш, моє голуб'ятко, моє серденько, щастя моє, — то звірся на мене: дай мені свою рученьку, і нехай бог благословить нашу долю!

К а т р я. Я як п'яна: все в мене в голові коломутиться... Страшно тільки... не за себе: я б за вас душу свою оддала. А як через мене вам лихо, не доведи господи! Батько, матір, пани всі... Як мені і стати поруч з вами, сорому завдати? Лучче зараз умерти...

М и х а й л о. Ти знову за своє. Та розумієш ти, дитино моя, що я без тебе жити не можу, дихати не можу... що мені без тебе один шлях — отуди, під лотоки!

К а т р я. А мені хіба ні?

М и х а й л о. Так і не мучся ж, і не думай: так судилося, так йому й бути! Моя ти? Правда?

К а т р я (хова свій вид у Михайла на грудях). Аби ви тільки були щасливі!

М и х а й л о (пригорта палко). Моя, моя! Перед оцим небом клянуся!

В И Х І Д XI

Пашка, Катря, Михайло, Павло, Дмитро і другі.

П а ш к а (гука з-за млина). Катре! Катре, — гу!! Де ти заховалася?

М и х а й л о (сполохнувшись). Хтось кличе тебе; іде сюди... Прощай, моє сонце, до завтрього! Звірся на мене! (Обійма з притиском). Приходь! У садку краще: ніхто не мішатиме. Не знаю, як і доживу до завтрішнього вечора... Прийдеш?

К а т р я (палко). Прийду, прийду, мій соколе, моя доле!

Михайло хутко іде в гай, а з руїни вийшов Павло, з ним два хазяїни, останнім Дмитро. Катря, як кам'яна, стоїть, не зводячи очей з того місця, куди зник Михайло.

П а в л о. Так так же і робіть.

1-й і 2-й х а з я ї н и. Будемо, будемо, спасибі вам.

П а в л о. Прощавайте!

1-й і 2-й х а з я ї н и. Щасти вам, боже!

Павло іде в один бік, люде — у другий.

П а ш к а (підбігає). Катре! Ти осьде?

К а т р я (кидається до неї на шию). Парасю! Яка я щаслива!!

Дмитро, завваживши це слово, скам'янів на місці.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина 1

Глухе місце в лісі коло криниці; ранок.

В И Х І Д І

Михайло сам.

М и х а й л о (при рушниці; сидить на поваленому дереві). Не видко нікого, а переказував, щоб я конешне сюди, до криниці, вийшов. Що за таїна? Місяць тому назад Павло утік несподівано, навіть не попрощався ні з батьками, ні зі мною, — аж збентежило всіх. Одного листа тільки й одібрав; пише, щоб я не дивувався і не допитувався, бо так треба; де діло, мовляв, кличе, там і я! У дядька Олександра сидить тепер. (Виймає листа і пробігає). "Тут не таке болото; гаразд би було й отаборитись. Суть людські душі, яким бракує тільки живущої води... Ми з паном Олександром балакаємо багато, радимось,

міркуємо — може, до чогось і доміркуємось. Умовились з ним завести і спільну позичкову касу, і училище, а не забавку-школу, і больницю. Можна буде ще декого перетягти до цього куреня, щоб розтаборитись звідци. Приїзди сюди швидче; годі тобі там одгодовуватись да ласувати поезією: тут здоровіще". Золоте серце: сам нічого не має, а все про других дба! Скучив я за тобою дуже: давно не балакали, давно не було з ким одволожити своєї душі... Тільки, брате мій, друже мій, у мене тепер на самому споді душі завівся такий куточок раю, куди я тебе не пущу, про який і не признаюсь й не шепітну навіть... (Запалює цигарку і ляга, потягається). Мене аж одурманило щастя! Куди не гляну, все мені усміхається; на серці якась дивна музика; кожна жилка тремтить залассям* (*Залассся — насолода, захоплення.) і втіхою... Отак би, не дбаючи про буденні справи, не ламаючи нічого, вік пити повну чашу поезії... Катрусю, моя зірко! Коли я упився твоєю красою, — ти ще миліща моєму серцеві! (Згодом). Яка тільки вона дитина душею; вся мов потонула в коханні, а соромиться його проявити, ховає первоцвіт жаги... Іноді таке простувате сплете щось, що знехотя засмієшся і поцілунком затушиш досаду; а то —— дивує на мене мовчки, мов на бога. Треба б її вчити, освітити... так не до книжок тепер... після уже краще! От коли б тільки вона не мастила голови оливою чи смальцем; а то з щирості так наялозить для мене, що аж одгонить. Треба буде їй купити помади, та ще й гольдкрему до рук, бо порепані, жорсткі... І кільки раз просив її, щоб не вешталась по сонцю, бо засмалиться, — так ні! Правда, їй поки працювати треба... От оці каторжні, невладовані питання отруюють тільки щастя і встають якимись страшидлами!

В И Х І Д II

Михайло і Павло.

П а в л о (з-за кону). Агов! Де ти там?

М и х а й л о (схоплюється). Павло? — Тут, тут!

Па в л о (виходить). Здоров, друже!

М и х а й л о (кидається, обійма). Голубчику!.. Як же ти мене потішив несподівано! То несподівано кинув було утеком, а то... (Знов обніма). Спасибі, серце! Я такий радий тебе бачити; далебі, занудився. Ну, ходімо ж мерщі до нас...

П а в л о (перебива). Ні, до вас я не маю часу. Сідаймо тут та побалакаємо...

М и х а й л о. Невже до нас і не зайдеш?

П а в л о. Кажу ж — і хвилини нема... До вельми тяжкого слабого хапаюсь... (Кладе руку Михайлові на плече). Ну, як же ти ся маєш? Що наробив? Розцвівся, пишаєш красою, як майський крин душистий, прекрасний?

М и х а й л о. Бачу, що й ти скучив за пасиком, на якому язика гостриш. (Цілує Павла).

П а в л о. Ні, без жартів; на тебе глянути, то й всяк постереже, що у твоїх очіх і ласощі, й радощі аж грають, — певно, їх повно на серці?

М и х а й л о (трохи соромлячись). Журби не маю... тобі зрадів.

П а в л о. Справді? Чи не занадто уже буде для мене одного, признайся?

М и х а й л о. Чому? (Потупив очі і почав крутити цигарку).

П а в л о (б'є його ласкаво по коліні). Ну, ну, нехай і так! Гаразд поки!.. Кланявся тобі дуже дядько твій, пан Олександер; ремствує, що ти не хочеш до його і в хату плюнути!

М и х а й л о. Я сам би радніший; та, знаєш, рід у сварці, то й мені вихоплюватись раз по раз якось ніяково...

П а в л о. Так і у такій пустій справі рід твій стоїть на перепоні?

М и х а й л о. Не то, що мені можуть заборонити з дядьком бачитися, — та я й не послухаюсь; а то, що якби наші бували, то малося б більше оказії...

П а в л о. Славний він, брате, чолов'яга; поневірявся на віку, бився з родом, з панами, а таки переміг, не дав чужої душі на поталу і спорудив своє чесне гніздо!

М и х а й л о. Я дуже люблю і поважаю дядька.

П а в л о. І він тебе любить, та жалкує, що ти з твоїм чесним напрямком і таланом по багнищах валасаєшся... * (*Валасатися — блукати, волочитися.) (Дивиться пильно йому у вічі). Слухай, я до тебе забіг по важному ділу, — скажеш правду? Не збрешеш?

М и х а й л о (змішавшись). Що це за допит? Я — не брехун.

П а в л о. Не те... можна іноді в таке влізти... Скажи мені щиро, чи ти уже зайшов за край з Катрею?

М и х а й л о (спалахнув). Відкіля ти взяв?

П а в л о. Чутка пройшла; та іначе й бути не могло: певні скутки!* (*Скутки — наслідки (з польськ.).)

М и х а й л о. Якісь падлюки плетуть, а ти за ними!

П а в л о. Ну, глянь у вічі, скажи щиро!

М и х а й л о. Є такі речі, до котрих з голими руками не доторкуються...

П а в л о. Щоб не вразити дворянської совісті?

М и х а й л о. Павло, лайся за все, за що хочеш; корени мене за ледарство, за панські звички; але не чіпай моєї честі, бо я за неї сам себе перерву, а глузувати не дам!

П а в л о. Я не чіпаю твоєї честі, а волаю до неї.

М и х а й л о. У кожного є у серці своя святиня, у якій він не дасть другому полоскатись!

П а в л о. Бач, як ти бережеш свою святиню власну, а про чужу — байдуже? У Катрі хіба, по-твоєму, нема своєї святині? А в їй уже полощеться ціле село!

М и х а й л о. Не може бути, щоб хто смів! Це вигадки!

П а в л о. Та бачиш же, що аж до мене дійшло.

М и х а й л о. Я заціплю їм писка усім, уріжу кожному язика!

П а в л о. Єсть на те один тільки спосіб.

М и х а й л о. Знаю і повінчаюсь. А ти про мене думав як? Щоб я мою Катрусю дав жироїдам на посміх? Не буде цього!

П а в л о. Як я про тебе думаю? Поки не зовсім іще погано, бо прийшов перебалакати; але все ж... ти закінчив... по-панськи... а як змагався й бундючився! Ет! Одним ви миром мазані: обтешетесь зверху тієї культурою, приберетесь у ідеальні химороди та й красуєтесь; а дмухни тільки на вас, продряпай трішки, — то такі ж жироїди у грунті!

М и х а й л о. Павло! Ти не маєш жодного права так ображать мене: я тобі не дав на те приводу. Правда, я не таюся з коханням; я кохаю Катрю, і кохаю на ціле життя, чесно! Я не побоюся перед цілим світом сказати про кохання, назвати її моїм подружжям, — і назову, і повінчаюсь!

П а в л о. Гаразд. А коли це буде?

М и х а й л о. Коли? Та незабаром... Треба уладнати діла, я з тобою хотів порадитись... Тільки ти був завжди проти шлюбів формальних?

П а в л о. Гай-гай! Куди стріляєш! Якраз до ладу приміряти сюди теорію рівноправних станів! А які ж тут права у цієї бідарки-рабині? Приймати од кожного, хто не схоче, — і регіт, і глум, і зневагу, і бійку навіть, — так, бійку, бо по закону і в волості можуть одпарити! Дочекатись, щоб на смітнику косу обрізали та дьогтем голову вимазали! Піти попідтинню на знущання за куском хліба? Втопити з одчаю свою власну дитину та й зогнити в тюрязі? Ні, паничу, тут не до теорії, бо тут ставиться на пробу цілком людина, все життя її: тут виходить — "котові смішки, а мишці слізки", та ще які? — не елегічні, а мужичі, криваві, після яких одна дорога — в ополонку!

М и х а й л о. Правда, конечне тра повінчатись; та у мене і в думці другого не було!

П а в л о. Іначе — було б шельмовство! І без того у нашої селянської дівчини не густо тих прав, а зачепи її, то й остатні однімеш! Тоді її вся ота темна сила просто-таки задавить, — я вже й не кажу про власні муки розбитого серця! А може, ти думаєш, що у їх отого серця чортмає?

М и х а й л о. За що ти печеш мене? За віщо картаєш? Я до тебе за порадою, а ти що не слово, то й наміряєш шпигнути. Стидно, брате!

П а в л о. Вибачай! Ти знаєш, як гірко у мене на душі, то й на язиці перга!* (*Перга — квітковий гіркий пил, що його бджоли переносять разом з медом.) Ну, поговоримо ж любенько: треба повінчатись і найхутче, — це раз...

М и х а й л о. Та як же його зразу укоськати моїх батьків? Трудна річ, тут треба поволі.

П а в л о. Що? Ти сподіваєшся ще на згоду з своїми?

М и х а й л о. Атож!

П а в л о. Ха-ха-ха! От ушкварив! Та швидче в мене на долоні волосся виросте, ніж це станеться; і в думку собі не клади!

М и х а й л о. Чого ти так думаєш? Тепер не ті часи, щоб вони мою волю захотіли в'язати, та й люблять, — не чужий же я?

П а в л о. Тим-то, що люблять, то й будуть рятувати тебе; це ж для них "бесчестие званню".

Ми х а й л о. А як я не схочу їхнього рятунку?

П а в л о. Проклянуть. Тут уже так і клади: прийдеться з родом поламати навіки!

М и х а й л о. А далі що?

П а в л о. Жити своїми руками і завойовувати невпинною працею собі щастя.

М и х а й л о. Трудне щастя...

П а в л о. Звісно, шлях терновий; треба з певними силами рушати в дорогу. Але я тебе на цьому шляху не покину, вір!

М и х а й л о. Знаєш, і піп не повінча без согласія батьків...

П а в л о. Пусте! Ми вже про це балакали з дядьком твоїм; він домовить і попа!

М и х а й л о. Правда, правда; тут єдиний дядько поможе. Тільки почекай!

П а в л о. Що, страшно зразу одцуратися од панських розкош і придоб?* (*Придоба — зручність.)

М и х а й л о. Не страшно, а безглуздо, не спробувавши броду, кидатись у воду. Коли все одно ламати, то чому не зробити проби? Ану ж переконаю їх і випрошу згоду? Батько

мій чоловік простий і не надто уже лихий; мати драматургію нехай і зробить, але...

П а в л о. Тож-то, що але: одкриєш таїну та гвалту наробиш! Слухай мене: кинь оті проби, їдьмо мерщі з Катрею: адже над нею висить тяжкий меч!

М и х а й л о. Як же його так зразу? Та от візьми, щоб поїхати повінчатись, упорядитись як-небудь треба грошей; то як же я обійдусь без батька?

П а в л о. Так-так, правда... дарма! У мене оце умерла тітка і по духовній одписала тисячу карбованців; вони там мені й прислані опекою. Візьми їх, серце!

М и х а й л о. Спасибі, друже! Але остатніх твоїх грошей не візьму: коли я і чим їх віддам?

П а в л о. Не плети абичого, тут діло іде про чоловічу жизнь, а ти будеш у якісь гонори грати! Хіба лишень для того, аби крутить!

М и х а й л о (чуло). Друже мій, Павле! Невже ти мене важиш за паршиве ледащо? Невже я буду здатен усе, що придбав найкращого у своїй душі, закинути ласощі ради? Невже ти мені більше не ймеш віри? Чи ж я упав так низько, чи безповоротну підлость вчинив? Чого ти мене кривдиш — що я один раз хочу побалакати з батьком за неї?.. Таж я серце своє готовий оддати за Катрю...

П а в л о. Угамуйся, друже! Вибач мені: може, справді у мою голову одне погане лізе? (Пригорта його). Тільки слухай, коли уже наважився з старими побалакати, то не одсовуй справи!

Бо, не дай боже, дійде чутка до двору, то сяк чи так, — а замордують твою милу.

М и х а й л о. Я сьогодні конешне перебалакаю, а там, як не в лад, то я мерщі — до вас.

П а в л о. Ну, як знаєш; тільки поводься, як твоє серце прокаже, та не бари діла! Я ще з тиждень пробуду в цих краях у дядька. У його й гроші твої лежатимуть.

М и х а й л о. Не вимагай мене, серце, за гроші: вони тобі знадобляться на чорний день.

П а в л о (устає). Ти знов своє? Твоє діло та Катрине і є той чорний день: мені ваше діло дороге; то не смій мені й писнути, бо, їй-богу, ще поб'ю!

Михайло, усміхаючись, обніма Павла.

А мені на чорта вони, оті гроші! Поки оці мозольні руки не одсохли, — працюватимуть; та чи багато мені й треба!.. На діло — друга річ, а для мене самого...

М и х а й л о. Поки самого, а — усміхнеться доля, то й власного щастя заманеться...

П а в л о. Кому, нам? Гай-гай! Не на те пішли! Нам, лихом битим боякам, не про своє щастя дбати! Наша доля, Михайло, може, десь у тумані гойдається на гілці... Ну, прощай! Не дбай же тільки про себе самого, а пам'ятай, що в твоїх руках чужа жизнь! (Хутко обніма і виходить).

Михайло проводжа.

В И Х І Д III

Михайло сам; вертається з рушницею.

М и х а й л о. От тобі і щастя! Швидко минув чарівний сон: розбуркав Павло грубо, жорстоко, — і сувора доля, з турботами, з нуждою та скрутою, грізно стала перед очима... (Бере рушницю, опирається на неї). Але Павло правду казав: страшно за мою зірочку! Треба рішатись батьку сказати. Тільки як його підійти? Язик не повернеться. Коли б як наздогад; або призвичаїти потроху до цієї думки... А може, матері перше сказати, попросити? Просто голова туманіє... А треба, треба! (Замислившись, іде).

Декорація хутко міняється.

Картина 2

Дворище Дзвонарихи. Направо хата, збоку сінешні двері; за хатою садок. Ліворуч — тин і причілок другої хати, Дмитра Ковбаня. Просто — повітка й ворота; за ними йде вулиця. По той бік мріють городи, а над заленочком садків здаля сяє хрест і баня церковна. Вечір. Спочатку ясно, а під кінець сонце заходить і сутеніє потроху.

В И Х І Д I

Дзвонариха стара і Катря.

Д з в о н а р и х а (виходить, обпершись на Катрю, і сіда на призьбі). Ху-ху! (Оддихує). Хвалити милосердного бога, і не гадала, і не сподівалася уже більше бачити ясне сонечко, небо святе, а господь і привів.

К а т р я. Я така рада, така рада!

Д з в о н а р и х а.І я рада, доню: раз за тебе, а друге, що мені дано ще пільги спокутувати гріхи мої. (Позирає кругом). Як же славно тут дихати свіжим повітрям; дух який іде з садочка: гвоздиками, любистком, пахне... Дихала б і не надихалась!..

К а т р я. Дасть бог, мамо, швидко одужаєте тепер: я вже так молилась, на часточку подавала. Сьогодні і паніматка в церкві питались про вас і проскурку ото дали.

Д з в о н а р и х а. Спасибі їй, що згадала; як одужаю, то й я одслужу їй чим-небудь. А от, доню, чим оддячимо лікареві та паничеві, отим спасенним душам?!

К а т р я. Молитвою хіба однією.

Д з в о н а р и х а. Без їхньої добрості пропала б я... А що з тобою, сиротою, було б, — то й подумати страшно! Що вже лікар добрий, а що панич Михайло, — то такого й не бачила: щодня навідував. Тебе от читати довчив. Не знаю, у кого й удалася ота дитина? Хіба в дядька?

К а т р я. У якого, мамо?

Д з в о н а р и х а. У пана Олександра, брата нашого пана. Наші пани з ним у сварці з того часу ще, як він оженився з простою дівчиною, кріпачкою.

К а т р я. Як? З простою?

Д з в о н а р и х а. Еге, з Мотрею Пальоною.

К а т р я. Хіба бува, що пани беруть селянок?

Д з в о на р и х а. Рідко, але трапляється.

К а т р я. Ну, а покійні старі пани? Дозволили?

Д з в о н а р и х а. Прокляли були. Стара пані трохи не вмерла; по лікарів аж до Києва посилали... Уже перед смертію тільки помирилися, та й то сестра Анна Дмитровна перепросила уже, а наш то ще наговорював на брата, приску* (*Приск — жар.) підсипав, і до сього часу зашморгом дивиться, а надто наша пані: не дозволю, каже, мужичці переступити порога свого!

К а т р я. Так наші пани такі немилосердні? Господи!

Д з в о н а р и х а. А ти ж думала?

К а т р я. Лихо тяжке!

Д з в о н а р и х а. А тобі що?

К а т р я. Так... (Зітхає). А як же пан Олександер живе?

Д з в о н а р и х а. Нічого... Чула, — гаразд! Тільки все-таки йому тяжко: пани одцурались, одкинулись...

К а т р я. Так-так, — одцураються... всі одцураються... що мужичку ввів до панського роду!.. Бідний він! (Зітха і сидить мовчкщ перебираючи кісниками).

Д з в о н а р и х а (оглядає дворище кругом). А в тебе порядок у дворі, по-хазяйськи, по-хазяйськи, дитино! (Цілує її).

От якби покійний батько побачив тепер тебе, радувався б, боже як! Не привів господь, а любив він тебе страх як! Ти пам'ятаєш батька?

К а т р я. Пам'ятаю: вуса були сиві, довгі; співали в церкві, мене з собою брали. Навіть на одчитування до мерців ходила була з татом. Спочатку боялася покійників, а далі привикла... Я й тепера їх не боюсь!

Д з в о н а р и х а. Живі, доню, страшніші! Тепер у мене тільки й думки, тільки й молитви, щоб тебе оддати до рук щирої, чесної людини, одружити! Привів би бог побачити дитину свою щасливою, порадуватись на неї, то тоді й очі закрити безпешно.

К а т р я. Мамо, годі про це! Не кину я вас, аби ви мене не кинули!

Д з в о н а р и х а. То вже божа воля.

К а т р я. Ні, я не про смерть кажу, одведи господи...

Д з в о н а р й х а. А про що ж?

К а тр я. Так, про всякі пригоди.

Д з в о н а р и х а (цілує її). Сумна ти чогось: все зі мною та зі мною, то й занудилась; не знать що в голову лізе. Ти б пішла до подружок абощо... а то подивись, як ти змарніла, мов зів'яла...

К а т р я (з сльозами прилада до матері). Зів'яла, мамо!

Д з в о н а р и х а. Дитино моя люба! Що з тобою?

К а т р я (утира хутко сльози). Нічого, мамо... вас шкода!

Д з в о н а р и х а. Голубко моя! Чого ж ти за мною так побиваєшся? Час і про себе думати...

К а т р я. Цитьте, мамо! Он Дмитро сюди йде!

Д з в о н а р и х а. А, Дмитро? Моторний, доню, хлопець, хорошого роду і до нас, сиріт, лине, бо й сам сирота...

В И Х І Д II

Ті ж і Дмитро.

Д м и т р о. Здорові були, мамо, з неділею! Уже й з хати вийшли? Здрастуй, Катре!

К а т р я. Здрастуй!

Д з в о н а р и х а. Слава богу, Дмитре, дибаю потроху; уже час і за діло братися.

Катря одходить і починa дещо прибирати; здійма глечики з тину і зносить до хати тощо.

Д м и т р о. Де ж вам трудити себе? Спочивайте!

Д з в о н а р и х а. І то вже належалася; заїла багато чужої праці. От і ти, — не знаю, чим уже й одслужу, — оплів, охаїв наш дворик і всім нам, сиротам, допомагаєш.

Д м и т р о. Яка там поміч? Не варт про те й говорити. Зайвий був час, а руки не куповані.

Д з в о н а р и х а. Хоч і не куповані, так здалися б на своє діло, а не на чуже.

Д м и т р о. Не яке воно й чуже! Мені, може, ваша сорочка ближче до тіла, ніж своя. Що я? Один собі, як палець, — бурлака, та й годі! Багато мені треба? Заробив що чи де заробив — не велика журба. А от вам — друге діло: ви слабі, а Катря молода; і коло вас, і коло господарства сама побивається... Як же не пособити? Такій молодій дівчині і надірватися можна! Я ж не скотина яка нечувственна!

Д з в о н а р и х а. Нехай уже тобі за твою добрість господь оддячить!

Д м и т р о. Мені, може, — коли ви оце слабі були, — серце шарпалось, як гляну було на Катрю, що вона як тінь яка ходить! Я б, може, радніший був свої руки підложити, а не те що зробити яку мализну...

Д з в о н ар й х а. Та бачу, бачу, козаче, що тобі дочки жалкіше, ніж старої...

Д м и т р о. Ні, крий боже! І вас я вважаю за матір: рідних пак не згадаю ні батька, ні матері. Чоловік ваш покійний, царство йому небесне, виховав мене, зберіг сироті і батьківщину, і хату, наставив мене самого добрим хазяїном, до пуття довів, — так як же мені не любити вас? З Катрею зросли ми укупі...

К а т р я (надходить). Я, мамо, розпалю у комині, кулешика вам зварю на вечерю.

Д з в о н а р и х а. Не треба, доню. (Гладить по голові її). Славна у мене, Дмитре, дочка: і хороша, і моторна, і упадлива.

Д м и т р о. Що й казати? Нема, може, в світі за Катрю!

К а т р я (гірко). Не хваліть, мамо!

Д з в о н а р и х а. Запишаєшся? А тебе таки справді, кралечко, гедзь з одного боку напав.

К а т р я (перебиваючи). Он дивіться, як сонце сідає червоно; певно, вітер буде на завтра. Треба буде однести до млина мірочки зо дві пшениці, бо в нас уже борошна обмаль.

Д м и т р о. Я завтра зайду й однесу.

Д з в о н а р и х а. Та то борошно борошном, а ти таки...

К а т р я (хутко). Мамо, цитьте! (Прислухається). Хтось іде до нас; може, лікар? (Біжить з тривогою; дивиться за ворота).

Д з в о н а р и х а. Може, справді. Він того тижня заїздив, то обіцявся, що ще заверне.

Д м и т р о. Та тепер уже ви, хвала богу, одужали, то чого б і ходити йому чи паничеві?

Д з в о н а р и х а. Та лікаря уже більш місяця і в селі нема.

Д м и т р о. А паничеві б чого? Хіба й він лікар?

Д з в о н а р и х а. Не знаю; тільки така вже добряча душа, що й господи! Що божого дня трудився!

Д м и т р о. Себто вас жалував так?

Д з в о н а р и х а. Господь його святий зна, — чи у його вже таке серце, чи ми заслужили ласки у бога?

Д м и т р о (зітхнувши). Може.

К а т р я (вертаючись). Ні, то не він; хтось у хустці. Позношу лишень я на ніч полотна в комору.

Д м и т р о (ідучи за Катрею). Я тобі поможу.

К а т р я. Та я й сама зберу — не важкі. (Іде до тину і збира полотно, що на йому розвішане).

Д м и т р о (підходячи до тину). Катрусю! Я хотів би з тобою побалакати...

К а т р я. Об чім? (Потупилась).

Д м и т р о (мне шапку). Сама знаєш, об чім... тільки й думки, тільки й гадки!

Д з в о н а р и х а. Піду вже я: і пізно, та й молодята нехай собі поговорять! (Вголос). Дмитре, синку! Проведи вже мене до хати: нагулялася.

Д м и т р о. Зараз, мамо!

Пішли.

В И Х І Д III

Катря сама.

К а т р я. Боже мій! У які тенета я вплуталась — і думок не зберу. Чого ти раділо, дурне серце? Не бути сьому, не допустять пани! І Михайла уже третій день немає; то було й вечора не пропустить, а на цім тижні тільки раз ускочив на час, та й на досі... Може, не вільно... Тільки як же мені нудно без тебе, як нудно! А тут ще Дмитро! Пристає з словом, що я йому перше дала... любить... а я... Ну, що йому казати? Водити парубка, та ще такого, — гріх! Правду сказати? Та чи язик же у мене повернеться? До матері ще дійде... хоч би од цього хранив господь!

С т е п а н и д а (за ворітьми). На! З'їж!

К а т р я (здригнувшись). Хто це? Степанида?

В И Х І Д IV

Степанида і Катря.

С т е п а н и д а (ввіходить п'яненька). Що ж, що я була панською полюбовницею? Не по своїй волі, дрантя, чуєш? Не по своїй волі!.. А ти — по своїй, повіє!.. Дівуєш? І я навчуся по сьомій дитині так дівувати! Чия б казала, а твоя б мовчала! Яка я п'яниця? Випила, ну — випила на свої, а не на крадені, злодюго, чуєш?

К а т р я. Тітко, кого це ви так лаєте?

С т е п а н и д а. А ту шелихвістку бісову, покоївку панину, Аннушку. Вродила мама, що не прийме й яма! Розпустить плахіття, бендерська чума, та й зачіпа! Я тебе зачеплю! Я тебе як візьму на зуби, то ти й носа до нашого кутка не покажеш!

К а т р я. Охота вам, тітко.

С т е п а н и д а. Така, серце, охота, що як нема з ким полаятись, то й їсти не буду. Оце я її, шльондру, аж до самісінького двору проводжала; шпетила вже, шпетила на всю губу! Почухаються і батько її, і дядько, і тітка, і дядина! Е! Мене не чіпай: я й сама зачеплю! Уже так налаялась, так налаялась всмак, що аж на серці полегшало; зайшла до шинку та й випила...

К а т р я. Та бачу, бачу.

С т е п а н и д а. Що ж, Катре? На свої, на зароблені...

К а т р я. Та й на свої не гаразд пити.

С т е п а н и д а. Розкажи своєму батькові, голубко моя... Тільки тепер і мого! (Співа й пританцьовує).

Коли б мені, господи,

Неділі діждати!

Сюди, туди, он куди —

Неділі діждати!

То й пішла б я

До роду гуляти!

Сюди, туди он куди —

До роду гуляти!

Там мене будуть

Часто частувати!

Сюди, туди, он куди —

Часто частувати!

К а т р я. Та вже ж, хвалити бога, неділі діждались, начастувалися..

С т е п а н и д а. О?! Уже?! Моя перепілочко! (Приспівує).

А в перепілки та головка болить;

Тут була, тут, перепілочка,

Тут була, тут, сизопірочкаї!

Я тебе дуже, Катрусю, люблю... така ти в мене хороша... дай поцілую... от шкода тільки, що горілки не п'єш!

К а т р я. Недоставало!

С т е п а н и д а. Дай поцілую... а та, панська помийниця, каже, що я Катрю з паничем звела... похваляється покрити...

К а т р я. Що ви кажете?

С т е п а н и д а. Похваляйся, похваляйся, повіє! Думаєш, що так на твоїх панів і поласились?.. А, нехай вони тобі виздихають!.. Та в нас і кращі є!!

К а т р я. Господи! За що вона обносить мене?

С т е п а н и д а (недочува). Та у нас така парочка! Ось ми спаруємо... і мати казала, що весілля швидко... Ух, коли б швидче! От уджигну вже та брязну підківками!.. (Пританцьовує).

Унадився журавель, журавель

До бабиних конопель, конопель:

Таки, таки дибле,

Конопельки щипле!

А я ж тому журавлю, журавлю...

Ходім-бо, Катрусю, до шинку!

К а т р я (недочува, стоїть мов кам'яна). Обносять... наступає вже...

С т е п а н и д а (весело). Коли не хочеш, то я й сама піду. Трай-на-на-на! Трай-на-на-на!! Трай-на!! (Іде за ворота, хитається; трохи не впала).

Очеретом качки гнала,

Спіткнулася та й упала...

(Іде, співаючи).

В И Х І Д V

Катря сама.

К а т р я (ламаючи руки). Ну, дівко! Надівувалася? Наступає вже кара людська, невпросима, невмолима... От і заховалась! Не приспало, моє кохання, ти лиха: підкралося воно, та аж серце, мов на ножі, кипить! Михайло! Голубе мій! Скруто моя! За тебе мені і страждати не тяжко... все оддала, то що мені люде? От матір тільки... Ох, і не знаю, що з мамою буде, як дійде... а неминуче дійде: вже коли Степанида на губу взяла, — все село знатиме! (Зложивши руки, стоїть замислена).

В И Х І Д VI

Катря і Дмитро.

Д м и т р о (підходить тихо; Катря не чує). Катре!

К а т р я (здригнувшись). Га? Що? Як ти мене злякав.

Д м и т р о. Коли ж сватів присилати до матері?

К а т р я (сплеснула руками). Уже? Ой лелечко! Насядуть же тепер! Невже й ти на мене?

Д м и т р о. Як на тебе? Хіба ж ти не подала мені слова?

К а т р я. Ох, нудьго моя! Коли ти любиш мене хоч капелиночку, то пошануй: бачиш, яка я? Мені не шлюб у голові... заміж я не піду.

Д м и т р о. Що з тобою? Скажи мені щиро!

К а т р я. Не знаю... Ти б посватав краще Пашку; вона тобі такою вірною дружиною буде, так тебе любить!

Д м и т р о. Чужого віку заїдати не хочу! Ех, Катре, Катре! Не любиш ти тепер мене, — от що! То було стрінеш, аж у очіх сонечко; щебечеш не нащебечешся, воркочеш не наворкочешся! А тепер ти й не дивишся, ухиляєшся зо мною і словом одним на самоті перекинутись... Запропастила ти мою голову!

К а т р я. Дмитре! Пожалься наді мною! Я тебе, як брата, люблю; мені так тебе шкода... Тільки я не знаю, що зі мною сталось?

Д м и т р о. А я знаю! Кажи прямо, бий одразу — легше буде!

К а т р я. Не муч мене!

Д м и т р о. Знаю я, хто розлучник мій, хто наступив мені ногою на горло! Ти в панича закохалась; він тебе звів!

К а т р я. Дмитре! Бога ради! Мене не зводив Михайло!

Д м и т р о. Він, він — і не кажи! Не обманюй мене!!

К а т р я. У мене сили нема тебе обманювати... Що ж? Я люблю Михайла... тільки не він... сама винна...

Д м и т р о (ухопившись за серце), 0-о! Спасибі хоч за правду... і хотілось її, і надія якась ще тліла... а тепер уже край!

К а т р я. Дмитре, прости мене! Не моя сила... так судилося!

Д м и т р о. Не твоя, нещасна, — так! Але на кого ти мене проміняла? Чи буде ж він тебе так кохати, як я? Чи буде з тебе очей не зводити, перед тобою стежку промітати? Навіщо ти йому, отому паничеві, здалася? На ласощі, на жарт, а потім на покидьку!

К а т р я. Цить! Цього не буде: не звір же він?!

Д м и т р о. Буде, пом'янеш моє слово!.. Вони такі! Увесь світ би зажерли, — та й то не вдовольнять своїх тельбухів! Мало їм, розбещеним, тієї втіхи на світі, ще зазіхають і на нас, старців, однімають остатню радість, остатнє щастя!

К а т р я (з криком). Не добивай мене! Я й так уже підбита! Не може цього бути, не може! Нема ж такого ката на світі, щоб завдав такі муки! Адже краще задавити власними руками!! За віщо ж би так насміятись?

Д м и т р о (обніма Катрю). Дитино моя, надіє моя! Рад би я тебе розважити, та... язик не повертається! Чи тебе чарами приворожено, чи тобі пиття дадено? Задля чого, задля кого ти мене сиротою кидаєш? Тільки ж і жив тобою змалку, тільки ж і бився з злиднями, аби загорювати того щастя, і от тепер, допливши берега, мушу топитись...

К а т р я (ридаючи, обніма Дмитра). Що ж мені робити? Збожеволіла я!

Д м и т р о (боязко). Катре!.. Може б, забула ти... перемогла себе... може б, вернулося...

К а т р я. Ні, Дмитре! Несила моя...

Д м и т р о. Значить, годі! Ну, що ж — радощів не зазнали, з лихом — приятелі... горювати — не привчатися! Та що про мене?.. Хоч би ти була щасливою!

К а т р я. Де вже? Кругом таке лихо... Хоч би ти зненавидів мене — легше було б!

Д м й т р о. За що? Чим же ти винна? Така вже моя доля щербата: кого б'є, то вже не милує!

К а т р я. Коли б ти вийняв моє серце та розкраяв надвоє!

Д м и т р о. І, вже! Дай боже... щоб хоч тобі щастя, то хай уже тішиться ворог мій... а мені (махнув рукою) — утоплю десь своє горе!.. Але ж як він насміється над тобою, як потопче красу твою, кине тебе на зневагу, на горе, — то не сховається він від мене ніде: на краю світа знайду його, зо дна моря винесу, з-під землі викопаю... І тоді вже з паничем побалакаю!

К а т р я (хапа за руки Дмитра). Що ти задумав, Дмитре?!

Д м й т р о. Не бійся... поки не кине... Ну, прощай! Напився вже я радощів! (Обніма Катрю). Прощай! А!! Не мені, злиденному, — щастя! (Утира сльозу). Бувай вже ти щаслива! (Іде).

К а т р я. Дмитре! Не побивайся!!

Д м и т р о. Пропадай усе!! (Іде хутко).

Катря, ламаючи руки, біжить до воріт і схиляється до них, від несили.

В И Х І Д VII

Катря і Михайло.

М и х а й л о (тихо крадеться з садочка). Катре! Катре!

К а т р я (уздрівши його, несамовито кинулась на груди). Ай!!

М и х а й л о (обніма). Не кричи, серце, так, бо почують!

К а т р я. Зраділа!.. Боже як! Третій вечір не бачила.

М и х а й л о. Ну, все ж обачніше треба.

К а т р я. Не буду, не буду, любий мій, хороший; тільки не сердься!

М и х а й л о. На тебе трудно й сердитись. (Цілує).

К а т р я (обніма). Господи, як я рада! Нічого й не тямлю... Чого ти вчора й позавчора не був?

М и х а й л о. Не можна ж мені щодня ходити, щоб не завважили... Я все, знаєш, вибираю годину, щоб з моїми батьками про тебе побалакати...

К а т р я. Господи, що то буде?

М и х а й л о. Й сам не знаю... трудно то, трудно; якось усе це випада...

К а т р я (зітха). Ох! Не випада... і не випаде!

М и х а й л о. Не сумуй, зірко: ми таки свого діждемось... Зразу, звичайно, ніяково; треба здалеку зайти, наздогад закинути... Я, може, через маму...

К а т р я. Ой ні, ні! Пані такі страшні, сердиті... вони з'їдять мене!

М и х а й л о. От, вигадай! Чого ти всього боїшся?

К а т р я. Боюсь, голубе, і душі у мене нема!

М и х а й л о (пригорта і лащить Катрю). Дурна ти! Дурнюня! Ну, не морщи ж своїх брівочок, не затемрюй оценят! Глянь на мене любо, та обійми палко, та пригорнися шпарко!

Катря через силу усміхнулась і поцілувала.

М и х а й л о. Не так, не так, а отак! (Обніма). Ходім звідси, щоб хто не здибав.

К а р т я (журно), І-і, вже! Нема чого й критись..,

М и х а й л о (звонтпивши). Як нема чого?

К а т р я. Уже швидко по всьому селу роздзвонять, рознесуть... Степанида оце була, каже — Аннушка похваляється... плеще на мене...

М и х а й л о. От каторжна! Я їй утну язика!

К а т р я. Не втнеш, ще більше здратуєш! Де вже там те шило в мішку утаїти! Пізно.

М и х а й л о. Ти жалкуєш?

К а т р я. Борони боже! Своєю волею покохала, — аж згоріла у тім коханні! Все без жалю віддала тобі; за тебе і муки прийму... Не зраджуй тільки мене, соколе мій, доле моя! (Припада до Михайла).

М и х а й л о (цілує). Що тобі завжди в голову лізе, моя дурнесенька ?

К а т р я. Правда, цього не буде? Цього не може бути?.. То мене тільки лякав Дмитро? Правда? (При-пада до Михайла).

М и х а й л о. Як Дмитро! І він сюди лізе?

К а т р я. Він нещасний, бідний... я його скривдила... сватався... так його шкода: занапастила!..

М и х а й л о. Слухай, Катре, не муч мене! Щоб я більше не чув про Дмитра! Не поминай мені про його! Тут прийдеш до тебе порозкошувати душею, упитись коханням, — а ти мені вкинеш приску за пазуху.

К а т р я. Що ж я зробила, що сказала? У самої пекло... Тільки що був... трохи на себе рук не зняв... похвалявся на тебе...

М и х а й л о. Недоставало ще! Швидко сюди без конвою й ходить не можна буде...

К а т р я. Ні, ні, то він з одчаю! Він не зачепить...

М и х а й л о. Розв'яжись з ним; не пускай його до хати!

К а т р я. Він і без того більше не прийде: я йому призналась.

М и х а й л о. Розумна! Сама пускаєш славу?

К а т р я. Пущена вона уже; не вдержиш! Та що мені до слави, аби ти при мені... От тільки за матір боюсь, як дійде — не переживуть вони!

М и х а й л о. Правда, за матір — погано.

К а т р я. Що мені робити, порадь, мій соболю?

М и х а й л о. Хіба, може б, тебе одвезти до дядька на хутір?

К а т р я. Як, щоб я маму кинула?

М и х а й л о. Ну, то вдвох?

К а т р я. Ні, ні! Як таке їй і сказати! Вона б швидче на себе руки зняла, ніж пішла б на публіку!* (*Публіка — сором, ганьба.)

М и х а й л о. Слухай, серце! Я поговорю з твоєю матір'ю, присягнусь їй за тебе, — то вона й заспокоїться; лучче ж од нас правду почути, ніж од других...

К а т р я (сумне і чуло). І не знаю вже й як... аж серце окипа кров'ю, як подумаю! Любила ж мене, цілий вік поневірялась за мене...

М и х а й л о. Та угамуйся, не забігай лиха! От, може, і в мене з старими швидко владнається справа, то тоді безпешно! Прийде день — потурбуємось, а нічка — наша!

К а т р я (ламаючи руки). Коли б мені мами не вбити! Царице небесна, згляньсь хоч ти!

М и х а й л о. Годі-бо, Катре! Ходім у садок: час гине...

Катря безнадійно сплеснула руками.

Завіса тихо спада

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Широкий рундук з ганком у панському будинку. Навкруг квітки, клумби, луговина; далі — розкішний садок. Вікна деякі одчинені на рундук; на рундуці — стіл, самовар з причандалами, кріселка. Вечір.

В И Х І Д І

Харлампій, а далі Аннушка.

Х а р л а м п і й (ставить на стіл чайні причандали; потім підміта). Ач, знов накидали цигарок! Що я їх ненавиджу! Нема, хвалити бога, отого кудлая, — так жиди; а ти за ними прибирай! Тьху! Чистоє наказаніє! Хіба це моя обов'язаность підмітати, примірно сказать, всяку погань? Це козачків діло, чи там служок яких, а не моє; моє діло за ними доглядать та давать запотилишників... А от, Харлампіє Григоровичу, довелося і вам щітку до рук узяти та підмітати собственно підлоги! Ох-ох-ох! (Спирається на щітку). Не ті теперечки часи, доложу вам, — сумнительні! Гай-гай! Де те вельможне панство

дівалося? І знаку нема, мов корова язиком злизала! Тепер, приміром кажучи, мужику волю дали, ну й посіда, або ще — жидова та! Ну, які вони пани? Харкнув та ногою розтер, та й уже. Сказано — одно боже попущеніє, скусительство! Наші теж, дивись, незабаром у пазурах того Шльоми опиняться... А через кого все прахом іде? Через нашу паню: як прибилася сюди, зараз завела нові моди, — покойовок, лакеїв... Ми вже, значить, стали невгодні, неодуковані! А сама повіялась по Києвах та по Варшавах; понавозила губарнорів отих — по дві пари держала... їй-богу! Ну і додержалась! (Підходить до столу, поправля масло, сметану, сухарі й цукерки). Такі завели заведенія за приводом отого кудлая, що, на моє мнительство, — кінець світа: з ким тільки кумпанію водять? Тьпху! — та й годі! Тепер, приміром кажучи, наш панич, дворянин, з мужвою воловодиться, на вулицю ходить... Страмовище одно! Не зна того, як в старовину... От хоч би, значить, нащот женського полу — як було благородно, прекрасно! Звеліли кого привели... та й кінець... І делікатно, і поштительно! А тепер?.. Ех, гріхи наші, гріхи! Отаким шелихвісткам, як ота Аннушка, припоручають тепер до рук панське добро! Господиня, значиться! Так би й зацідив! (Дивиться у кухлик). А сметанка яка? Хіба така при покойному панові була? Хоч ножа стромляй! А то! (Нахильцем п'є).

А н н у ш к а (зазира в одчинене вікно). Чаго ви до сьох пор самовара не даєтьо? Бариня сердяться!

Х а р л а м п і й. Ти ще мені, смердюча, приказувати будеш? Геть, поки ціла!

А н н у ш к а. Што ви себе воображеніє взяли! Скажите, пожалуйста! А зливки для чого випили?

Х а р л а м п їй. Хто випив?

А н н у ш к а. Нехто!

Х а р л а м п і й. Хто випив? (Наступає).

А н н у ш к а. Хтокало!

Х а р л а м п і й (яро). Бачила?

А н н у ш к а. От тілько троньте, я такого шкандаля зделаю!

Х а р л а м п і й. Так ти бачила?

А н н у ш к а. Аж вуси все у зливках; гляньте! (Одступає до дверей).

Х а р л а м п і й (змішавшись, утира рукавом). У-у! Смалена! Киш мені звідціля! (Іде в двері).

А н н у ш к а (тіка на рундук). Ругателі!! Будете знать! Постойте, я вас всєх на чистую воду! — І ви, паничу Михайло Іванович, почешетесь! У мене письмо од дядиньки: я його викрала... Будет і бариня знати! Проміняли меня на ту шльондру, — і я ж потешусь! Попануєш! Попануєш! Ух, печуть меня всі, та й я ж попеку!! (Побачивши паню з Михайлом, іде далі).

В И Х І Д II

Анна Петрівна і Михайло.

Анна Петрівна виходить разом з Михайлом з парку, у неї в руках картонка.

А н н а П е т р і в н а. И не думай отнекиваться. В сенате серьезное дело; все наше состояние на волоске. Коли батько говорит, что нужно ехатіь, ,то уж верно нужно.

М и х а й л о. Та я в ділах не знаюся!

А н н а П е т р і в н а. Ну, ну, не рисуйся! Сам дядя приглашает, — научит!.. А кузину разве можно упустить: красавица, chic supreme, bon genre!* (*Найвищий шик, гарний тон (франц.).) Потом дядя: шансы-то какие! Ведь зто черт знает где можно очутиться! Я бы тогда переехала к вам в Петербург, освежилась бы хоть немного...

М и х а й л о (з досадою). Що вам за охота, мамо, зараз мене сватать? Та ще й вибираєте таких, що тільки плечима здвигнеш! Я з вами хотів би побалакати...

А н н а П е т р і в н а. Оставь, во-первых, свою хохлащину! Надоела...

М и х а й л о. Дуже швидко.

А н н а П е т р і в н а. Зто уж мое дело... Ты пойми, что дядя сам намекает в письме...

М и х а й л о. Та яке ж мені діло до його превосходительства...

А н н а П е т р і в н а. Что?.. От такой блестящей карьеры отказываешься? Да ты в уме ли?

М и х а й л о. Мамо, я хотів би побалакати...

А н н а П е т р і в н а. Отстань с твоим балаканням! Вы меня уморить хотите? Воспитывала, нежила, холила, чтоб хоть иметь утешение, видеть сина в блеске, гордиться им... и вот благодарность родителям — за их любовь, за то, что не жалели для вас ни здоровья, ни средств, потворствовали даже всяким прихотям хохлацким! Вот и утешение!

М и х а й л о. Мама! Да выслушайте же меня!

А н н а П е т р і в н а. Оставь!! Твои вечные противоречия положат меня в могилу... Я женщина слабонервная, чувствительная; у меня уже начинается тик... Я знаю, откуда вся порча: ты заразился идеями этого пария!* (*Парія — безправний, зневажений.)

М и х а й л о. Не браните же мне хоть в глаза человека, который мне дорог!

А н н а П е т р і в н а. Дорог? Для вас всякая дрянь дороже матери!! Вы свою мать родную готовы променять на всякую сволочь! Молчите!.. Уж скоро добьете! (Іде хутко на рундук).

В И Х І Д III

Михайло сам.

М и х а й л о. Ну й добалакався! Два місяці чекав случаю, годив, думав натрапити на щасливу хвилину, коли матір весела, — от тобі й натрапив! З нею, значить, — годі: цей проклятий дядьків лист усе попсував... Хіба до батька удатись? Просто і думок не зберу... у такі нетрі та болота зайшов, що з кожним кроком тільки грузнеш більше та глибше.

В И Х І Д IV

Михайло і Пашка.

П а шк а (тихо підкрадаючись). То ви, Михайло Івановичу?

М и х а й л о. Пашка! Чого ти?

П а ш к а. Вийдіть зараз до млина: там Катря дожидається.

М и х а й л о. А що там?

П а ш к а. Як що? Цілий тиждень не бачили її, та й жалощів нема? Ви ж би подивились, що там у неї дома коїться. Мати знов занедужала; та то ще й слава богу: хоч не чує, що по селу дзвонять! І без того догадується вже, картає...

М и х а й л о. А мені хіба легче? Он зараз з матір'ю мав яку бучу!

П а ш к а. Хіба довідались?

М и х а й л о. Та ще ні... я ж оце збирався поговорити з мамою, попрохати... а тут до Петербурга притьмом кажуть їхати: пильне діло.

П а ш к а. Нещасна Катря! Невже ви її так кинете?

М и х а й л о. Хто ж тобі каже, що кину? Я ж за неї і розпинаюсь тут!

П а ш к а. Хоч би ж навідували її, а то все рідче та рідче почали ходити, мов цураєтесь! Вона ж такі за вас муки прийма — господи! Мов з хреста знята!

М и х а й л о. А ти думаєш, мені легко? Тут і дома не знаєш на яку й ступить, — і так і сяк підходиш, щоб прихилити своїх... і такі й сякі думки не дають спокою; а там прибіжиш до неї, щоб одвести хоч трохи душу, а вона зітхає, часом плаче... Така нудьга візьме, що й на світ би не дивився!

П а ш к а. Диво, що плаче! Вона більше й побивається, помічаючи, що ви не такі вже стали...

М и х а й л о. Я такий самий, а радощі-то не такі, яких чекалось.

П а ш к а. Чим же Катря винна? Хіба ж не бачите, що вона божеволіє, гине за вами?

М и х а й л о. А в мене, Парасю, хіба не плаче все у нутрі? Тим-то і тяжко йти на ті сльози...

П а ш к а. І як-таки вам рівняти себе до неї? У вас — і достатки, і розкоші, а у неї, бідної, часу нема і на своє горе: роби і на себе, і на свою матір слабу... А тут ще Дмитро скаженіє, всякі похвалки чинить! А ви хочете, щоб вона була весела.

М и х а й л о. Мало ще скрути — Дмитра на! Стережись, щоб з-за кутка не торохнув! Просто хоч пропадай! Адже я її хотів поки що одвезти до дядька чи саму, чи з матір'ю, — не хоче; хотів і її матір заспокоїти — боїться; що ж я маю чинити?

П а ш к а. Ну, а що ж і їй робить? Ідіть, голубчику, зараз, прошу вас, бо дівка просто не при собі...

М и х а й л о. Та ходім! (Подумавши). Треба конешне написати до дядька, послати мерщі... Так затяглеся вузлом, що

й не розв'яжеш. (До Пашки). Почекай мене за хвірткою у садку, я тільки листа напишу та зараз і вийду! (Іде направо).

П а ш к а (проводжаючи його очима). Паничу! Здається, ти дбаєш тільки про свою шкуру! (Пішла).

В И Х І Д V

Зізі і Харлампій.

З і з і (вбіга і бере до кишені цукор; потім дзвонить). Харлампий! Харлампий! И где зта скотина шляется?

Харлампій показується в саду.

Харлампий! Давай самовар да подмети балкон, — мама велела, тут мы играть будем... Да иди же скорей;

только даром кормят!

Х ар л а м п і й. Ще в вас, панно, молоко на губах не обсохло, щоб на мене лаять.

З і з і. Поговори! Вот я маме скажу, так й выгонят вон! (Іде).

Х а р л а м п і й (прибира). Тьпхуі Прости господи! Од такого блазня терпіти! Що ще, звиняйте, блоха, а й та кашля! Взяв би я тебе, та задрав би плахіття, та випарив би лозою по місцю, звідкіля ноги ростуть, щоб ані сіла, ані почесала!

Чути за коном голос Анни Петрівни: "Позовите скорей пана! Воды! Скорее! Дурно!"

Х а р л а м п і й. О, вже пустила лотоки! Реве, аки лев рикающий! (Іде).

В И Х І Д VI

Анна Петрівна і Аннушка, потім Іван Андрійович.

А н н а П е т р і в н а. (бліда, плаче; Аннушка піддержує). Ах! Ах!! Они меня дорежут! Воды! Дай скорее: душит! (Дзвонить).

А н н у ш к а. Не беспокойтесь, бариня. (Подає воду).

А н н а П е т р і в н а. Ах! Зту мерзавку чтоб сейчас... раскатать!.. Чтоб духу ее не было! Где пан? (Дзвонить). Дурно, ах! Капель скорей! Виски три!

Аннушка біжить до дверей, стикається з Харлампієм, що несе свічку; вирива у його свічку.

А н н у ш к а. Бариня казала, чтоб барина звали, бо у барині до барина очинно... у барині голова...

Х а р л а м п і й. Тьпху! (Пішов).

А н н а П е т р і в н а. Спирту! Спирту! Виски три! Дурно!..

А н н у ш к а. Ах, боже мой! Хоч би барин!

І в а н А н д р і й о в и ч (підтюпцем). Що там таке?

А н н а П е т р і в н а (зуздрівши). Ах! Умираю! (Зомліла).

І в а н А н д р і й о в и ч. Анюточко! Анюточко! Що з нею?

А н н у ш к а. Потрьовожились од сюприманду.

І в а н А н д р і й о в й ч. Анюточко! Зомліла? Ох, господи! (Біга, хапа крило, що з столу підмітати, смалить на свічці й тика під носа пани).

А н н а П е т р і в н а. Ай! Что зто? (Схоплюється). фу!! Мужик!

І в а н А н д р і й о в и ч. Нічого, нічого! Смалятиною найлучче! Постой, ще! (Смалить крило і хоче знов під носа).

А н н а П е т р і в н а. Ай!.. Оставьте!.. Изверг!

І в а н А н д р і й о в и ч. Що з вами?

А н н а П е т р і в н а. Ах, виски... тик, тик! Полюбуйтесь вашим сынком!

І в а н А н д р і й о в и ч. Що там? Не натягуйте-бо тетиви!

А н н а П е т р і в н а. Зарезал... Женится на простой девке, на твари женится, ваш братец — подлец — устраивает свадьбу!

І в а н А н д р і й о в и ч. Чи ви в умі, що ви мелете?

А н н а П е т р і в н а (кида зім'ятого листа). Прочитайте, что братец пишет! У них уже все улажено... Ох, уморят, уморят; я слабонервная, чувствительная! Вот й разгадка,

почему в Петербург не хочется ехать! Выкормили сокровище... утешайтесь! Ох, виски! виски! виски!

Аннушка тре виски, Іван Андрійович пробіга листа.

З і з і (вбіга і кидається до матері). Maman, неужели Michel с простой дрянью повенчался?

А н н а П е т р і в н а. Отстань! Убирайся! Уведите ее!!

Аннушка бере за руку; Зізі б'в її по руці.

З і з і. Не тронь, сволочь!!

Виходять.

А н н а П е т р і в н а. Ах! Он погибнет, погибнет?!

І в а н А н д р і й о в и ч. Господи! От горе! Може, ще пособити можна? Та не лементуйтесь, не ділайте бешкету! Це не іграшки! Начхав я на все інче, а за сина — ні! Не перебивайте... слухайте: прикажіть, щоб там ні Аннушка і ніхто — ані писнули, що ми знаємо, бо я кишки випущу!

А н н а П е т р і в н а. Ах, боже мой! За что я страдаю, за что?

І в а н А н д р і й о в и ч. Анно Петрівно! Не натягуйте, кажу, тетиви, даби не лопнула! Треба спасать сина, а не телесуваться* (*Телесуватися — кидатися в усі боки.).

А н н а П е т р і в н а. Кто ж спасет? Он погибнет, погибнет; зто все братец!

І в а н А н д р і й о в и ч. Конешно, подлець; но не ділайте публіки, прошу вас.

А н н а П е т р і в н а. Хоть зтой шлюхе задам! 0-ох!

І в а н А н д р і й о в и ч. Не про неї річ. Коли буде тихо і Михайло нічого не провіда, то я одведу йому очі і мерщі виряджу до Петербурга; хоч і ви його проводіть... А там уже ту спровадимо: окручу з першим парубком, дам придане та й витурю...

А н н а П е т р і в н а. Да денег же нет?

І в а н А н д р і й о в и ч. Дістану у Шльоми: ми тут гешефта зробили.

А н н а П е т р і в н а. Неужели? Ах, матерь божия, сжалься!

І в а н А н д р і й о в и ч. Коли кажу, то вірно. Тільки ж слухайте, щоб ніхто мені нічичирк, та й ви знаку не покажіть Михайлові!

А н н а П е т р і в н а (веселіше). Хорошо, хорошо! Зто ты отлично придумал: именно только Петербург нас спасет!

В И Х І Д VII

Ті ж і Харлампій.

Х а р л а м п і й. Миколай Степанович Бєлохвостов зволили приїхать.

І в а н А н д р і й о в и ч. Слава богу: от хто нам поможе укоськати Михайла.

А н н а П е т р і в н а. Как я рада! Cousin такой умница; он наверно подействует... даже голова отошла. (До Харлампія). Ступай, проси барина в мою гостиную.

Харлампій пішов.

І в а н А н д р і й о в и ч. Тільки ж я вас прошу, пожалуста, не лопотіть язиком багато, бо спортите діло.

А н н а П е т р і в н а. Ах, мой создатель, да говори сам; лишь бы только поскорее выехать из этого болота! Я пойду гардеробом распорядиться.,.

Х а р л а м п і й (знову ввіходить). Зволили піти.

Анна Петрівна і Іван Андрійович виходять.

В И Х І Д VIII

Харлампій і Пашка.

П а ш к а (ввіходить хутко, збентежена). Харлампіє Григоровичу!

Х а р л а м п і й. Га? А тобі що?

П а ш к а. Не бачили панича Михайла Йвановича? Може, в горницях?

Х а р л а м п і й. А тобі нащо?

П а ш к а. Пильно треба.

Х а р л а м п і й. Нащо, кажу? Глуха!

П а ш к а. Щоб зараз ішли! Нагло треба!

Х а р л а м п і й. Куди?

П а ш к а. Вони знають!

Х а р л а м п і й. Що це ви, шелихвістки, собі в моду взяли? Так і преться, каторжна! Я тобі дам панича!!

П а ш к а. Чого ж ви лаєтесь?

Х а р л а м п і й. Брись мені зараз!

Пашка тіка.

Розпустились, бач, до чого? Так прямо і кличе, — без сорому казка! Тьпху! (Іде).

В И Х І Д IX

Михайло сам.

М и х а й л о (виходить з садка, замислений, читаючи свій лист). Треба, треба уже це покінчити! Пишу до дядька, щоб приїхав сюди мені раду дати... або я до його; тільки спробую ще раз перебалакати з батьком та й поїду. Так оце й Катрі скажу. Далі тягти — уже несила! Не знаю вже, чи й є з цього провалля стежка? Батьків кинути, розплюватись — безчоловічно: вигодували ж, випестили! Та й куди без них

удатись! Легко сказать тільки — порви! Але й Катрю кинути на поталу, на горе — теж безчоловічно, подло! Що ж його чинити? (Шарпа руками волосся). Та виміркуй же, хоч що-небудь, мозку безсилий, ледачий!! О, будь ти проклята та година, що завела мене у кохання! Як здавалось, що тому раєві кінця не буде, а от тобі й кінець, та ще який гидкий, пекучий!.. Павло правий був, ох правий; болізно щемить у моєму серці його гірке слово: "Не вистачить у тебе сили на боротьбу, а на гірше що — вистачить!" Так, вистачило! Павло уже два місяці й не пише, розплювався... і всі плюнуть... чесне товариство одвернеться... навіть святі думки і заміри, що освітили мою душу новою вірою, стануть передо мною грізними суддями... і я сам розплююсь з собою! {Безсило опуска голову й руки).

В И Х І Д Х

Михайло і Бєлохвостов.

Б є л о х в о с т о в. Где ж он?

І в а н А н д р і й о в и ч (з-за дверей). Вірно, в саду. Ти ж, гляди, прикинься, ніби од Олександра. (Зачиня двері).

Б є л о х в о с т о в. Понимаю, понимаю, дядюшка! Разыграем в первом сорте. Ба! Да он здесь! (До Михайла). Здравствуй, Миша! О чем зто призадумался?

М и х а й л о. Здрастуй! (Сходе на рундук і обнімається).

Б є л о х в о с т о в. Что ты, в самом деле, похудел? Болен?

М и х а й л о. Ні, так собі.

Б є л о х в о с т о в. На тебе лица нет. Что за причина? Мне тебя жаль, Миша.

М и х а й л о. Спасибі.

Б є л о х в о с т о в. Ведь я тебя люблю; не веришь?

М и х а й л о. Чому ні? Вірю.

Б є л о х в о с т о в. Послушай, у тебя на душе завелось какое-то горе. Поделись со мною; ведь мы товарищи, des garcons?* (*Хлопці (франц.).

М и х а й л о. Так, значить, при сій вірній оказії, вийми душу та й поклади!

Б є л о х в о с т о в. Бог з тобою, коли не нуждаешься.

М и х а й л о. Та в чім же?

Б є л о х в о с т о в. Так не в чем?

М и х а й л о. Авжеж.

Б є л о х в о с т о в. Vous mentez, mon cher cousin*. (*Ви брешете, мій любий кузене (франц.).)

М и х а й л о. C'est trop rude!* (*Це занадто! (Франц.).)

Б є л о х в о с т о в. Pardon!* (*Вибач (франц.).) Послушай, чего же ты скрываешь? Ведь я должен быть твоим confident*. (*Вірником (франц.).)

М и х а й л о. Яким confident?

Б є л о х в о с т о в. Да ведь пойми ты, голова, что я все знаю и послан к тебе тайным послом! As tu compis* (*Ти зрозумів? (Франц.).).

М и х а й л о. Від кого послан?

Б є л о х в о с т о в. От дяди, Александра Андреевича.

М и х а й л о (збентежено). Слухай! Ти не брешеш? Говори правду!

Б є л о х в о с т о в. Чтобы тебя заверить, я сообщу и по какому вопросу приехал (озирается): устроить твой брак с КатреюІ

М и х а й л о. Тсс! Бога ради! Невже ти за мене руку тягнеш?

Б є л о х в о с т о в. За кого ж ты меня принимал? Неужели ты думаешь, что если мы с тобою тогда поспорили, так ты мне и не дорог? Ошибаешься! Убеждений твоих я могу и не понимать, а сердечные дела — понимаю: c'est une musique a bruler le cerveau...* (*рід такої музики памороки заб'є (франц.).).

М и х а й л о (кидається і обніма). Спасибі тобі щире; ти для мене, як зірка, блиснув серед темряви.

Б є л о х в о с т о в. Слушай, друг мой Миша! Брось ты этот натянутый диалект, да поговорим по душе: ведь дело серьезное! .

М и х а й л о. Ну, ну!

Б е л о х в о с т о в. Как ты решил, поедешь ли завтра со мною?

М и х а й л о. Видишь ли, какого рода обстоятельство... я просто с ума схожу, — посоветуй, голубчик! Батько требует, чтобы я послезавтра в Петербург ехал.

Б е л о х в о с т о в. Почему? Узнал разве?

М и х а й л о. Нет, дело в сенате: говорят — все состояние на карте.

Б е л о х в о с т о в. А, помню, с Александровичами!.. Серьезнейшее дело.

М и х а й л о. Ну, что мне, по-твоєму, ехать?

Б є л о х в о с т о в. Ехать, конечно.

М и х а й л о. А Катря как?

Б є л о х в о с т о в. Надеюсь, что ты в Петербурге век не останешься, не изменишь своей chere Katerine! (*Любій Катрі (франц.).)

М и х а й л о. Об этом й речи нет; я Катрю страшно люблю!

Б є л о х в о с т о в. Ну, через месяц воротишься, — и я к твоим услугам всегда.

М и х а й л о. Но как же Катря останется?

Б є л о х в о с т о в. Да ведь ты, верно, ее материально устроил, обеспечил существование?

М и х а й л о (змішавшись). Как же я мог? Ты знаешь — у меня пишних средств нет; просить у отца на сей предмет невозможно...

Б є л о х в о с т о в. Та-та-та! Это серьезный вопрос. Тут не бог знает какая и сумма нужна, — четыре, пять радужных* (*25-карбованцева асигнація.) могут озолотить их жизнь...

М и х а й л о. Да она бы денег не взяла: это бы оскорбило смертельно ее чувство; она им не торговала за деньги!

Б є л о х в о с т о в. Какое сентиментальничанье! Зто зависит от формы предложения. Ты ломаешься над решением тонких вопросов, — шокирует ли предложение материальных средств чувства милой? А самую милую заставляешь терпеть...

М и х а й л о. Да, это меня постоянно мучило... вот что она на работах й что этот грубый труд убивает, понимаешь, красоту... Да я не находил пока выхода; но согласись с тем, что обеспечивать окончательно может лишь брак...

Б є л о х в о с т о в. Это еще вопрос, что важнее — реальное ли довольство, или формальное, условное право? Возьмем, например, твоє положение. Не задумывай ты брака, а взгляни на дело практически, comme tout le monde*, (* Як усі (франц.).) — тебе бы не только не помешал батько, да не пожалел бы денег отлично устроить судьбу твоей милой, — клянусь тебе! — и она бы зажила счастливо, припеваючи, услаждая свободные твои часы пасторальной идиллией; а вот задуманный тобою брак сразу тебя самого лишит средств,

оторвет от родных, и ты пойдешь скитаться по свету, проклиная свою судьбу й заедая чужой век.

М и х а й л о. Можно й трудом зарабатывать. Я хотел поступить сельским учителем... слиться с народом, послужить ему...

Б є л о х в о с т о в. То есть нищенствовать, зависеть от пьяного писаря, старшины, дьячка... Хорошо народное служение! Разменяться на жалкое ничтожество! Да ты если народовец, то во имя своих же дорогих идей добивайся карьеры, чтобы приобресть силу влиять на народ... участвовать, так сказать, в том горниле, где куется его судьба!

М и х а й л о. Можно и в маленькой норке приносить пользу.

Б є л о х в о с т о в. Да какая это польза? Посмешищем стать у самого народа! Да наконец главное, ей-то, коханке, какую ты готовишь участь?

М и х а й л о. Но и то, что ты предлагаешь, — тоже позор, только для другого лица; ведь ты ей даешь роль содержанки?

Б є л о х в о с т о в. Да не в словах, mon cher* (*Мій дорогий (франц.).), смысл жизни, не в этом пустом звуке! Оставь метафизику, а взгляни на дело серьезнее и увидишь, что я прав. Какое главное твое стремление? Доставить дорогому тебе существу счастье, покой, свободу, — не так ли?

М и х а й л о. Конечно.

Б є л о х в о с т о в. Ну-с, так вот, при браке ты лишаешь себя всяких средств кидаешься, не закалившись сызмала в отчаянную борьбу с чудовищными социальными врагами; на тебя восстанут все, понимаешь — все... и ты, после первой схватки, если не угодишь к Макару, то сделаешься Дон-Кихотом. Обаяние героизма и страсти пройдет, и останется на душе разочарование, злоба... и за все зто ответит твоя милая: начнутся, с одной стороны, упреки, укоры; с другой — безответные слезы, дети, голод... Да вы исстрадаетесь, тут и до преступления недалеко.

М и х а й л о. Миколо, как я несчастлив, как меня все зто терзает! Ведь я люблю ее, страшно люблю, а мне самому больно, что и теперь уже вместо радостей дарят меня или немым страданием, или слезами.

Б є л о х в о с т о в. Понятно, совершенно понятно; нужда, мать, рискованное положение, постоянный страх... все зто гнетет. Ты идешь за поэтическими мгновениями, а ее изломало всю на поле, а дома изгрызло горе... Воображаю, какие у вас любовные tete-a-tete* (*Побачення (франц.).).

М и х а й л о. Да, тяжело. Но что же делать?

Б є л о х в о с т о в. Взглянуть на вещи просто и вместо ада устроить маленький рай. Послушай меня, —я тебе говорю искренно: не делай необдуманного скачка, который бы сломал вам шеи! Первое дело, помни, что, женившись на ней, ты ее же сделаешь несчастною...

М и х а й л о. Но, понимаешь, я ее люблю и должен венчаться...

Б є л о х в о с т о в. Это все пустое.

М и х а й л о. Как пустое? Разбить чужое сердце?

Б є л о х в о с т о в. И сердца не разобьешь! Да давай пари, что если ее хорошо обеспечить, то она с большею радостью выйдет замуж за какого-либо парубка.

М и х а й л о (гаряче). Никогда, никогда в свете! Она меня страшно любит! Ты не знаешь ее — это поэтическая, глубокая натура!

Б є л о х в о с т о в. Не горячись; я огорчать тебя не желаю, а клянусь все-таки, что я прав.

М и х а й л о. Как? Чтоб она променяла меня сразу на парубка?

Б є л о х в о с т о в. Так-таки променяет. И понятно — с ним она будет гораздо счастливее: и по развитию, и по всему сойдется... А прошлый роман с паничом, если он принес материальное довольство, не возму-тит их покоя, а будет служить лишь приятным воспоминанием. На селе тоже такой закон: заброшенная, нищая панская любовница — позор и мишень для всевозможных оскорблений, а обеспеченная, покровительствуемая любовница — сила, которой все кланяются!

М и х а й л о. Не может быть! Чтобы она меня променяла? Чтобы успокоилась только приданым! Это ложь! Это было бы чудовищно!

Б є л о х в о с т о в. Тебя не переспоришь; но так или иначе, а все же мое предложение в обоих случаях полезно. Ты поезжай в Петербург; за Катрю я похлопочу сейчас у твоего батька, и даю слово, что он без пререканий обеспечит ее и

мать отлично и даже возьмет под свое покровительство. А потом уже как знаешь...

М и х а й л о. Неужели ты уломаешь батька, и он все даст, согласится без скандала? И ее тут никто не обидит без меня?

Б є л о х в о с т о в. Ручаюсь. Parole d'honneur* (*Слово честі (франц.).), что сию минуту улажу! Только матери — ни гугу; ведь женщина все испортит... нерви, понимаешь...

М и х а й л о. А я матери хотел было признаться, а батьку и язык не поворачивался...

Б є л о х в о с т о в. Хорош бы ты был! Только скандал бы устроил! Нет, от матери — строжайший секрет.

М и х а й л о. Так ты уладишь все?

Б є л о х в о с т о в. Да улажу же, верь!

М и х а й л о (кидається на шию). Голубчик, друг мой! Как я тебе благодарен! Ты меня просто воскресил.

Б є л о х в о с т о в. Ну, рад, рад! (Обніма). А чтобы доказать не на словах, а на деле мою дружбу, — сейчас же устремлюсь к родителю твоему и прямо врасплох на абордаж! Ну, adieu* (*Прощай! (Франц.)). (Жме руку й виходить).

В И Х І Д XI

Михайло сам.

М и х а й л о (ходить по рундуці стривожений). Який Микола щирий та добрий; я й не вважав його за такого, та то більше проти його Павло настроював!.. Павло уже надто гострий, а Микола практичним своїм розумом ясно, логічно дивиться на все... Правда-таки, щоб послужити народові, треба собі здобути сили... От про Катрю тільки, щоб вона мене проміняла, — бреше, не повірю!.. А проте, може, вона зі мною й не буде щасливою? Коли б хоч на світ мене вивів! Коли б тільки у батька вдалась справа! Серце тріпочеться так, що аж у висках стука... Страшно чогось... А як вихлопоче і уладнає все? Господи, і не знаю я, на якому вже небі й опинюся!.. Зараз побіжу порадувати Катрусю. Миколо, брате мій, якщо вирятуєш мене із виру, де я потопаю, то станеш мені за батька!.. Поможи, господи, мати божа! (Ходить по кону і часами, стуля руки). Коли б же тільки мати не провідала! Борони боже, як треба таїтись!.. Коли б хто не наплів, храни господи! (Ходить з тривогою і прислухається до дверей).

В И Х І Д ХП

Михайло і Катря.

Катря йде з садка, нап'ята платком, бліда, стривожена.

М и х а й л о (зуздрівши Катрю, аж затрусився). Катря? Тут? Пропав я! (Збіга хутко по сходах з рундука і мерщі до Котрі; одводить її на передкін). Катре! Бога ради, чого ти сюди прийшла?

К а т р я (припада). Скучила, занудилась, Михайло!

М и х а й л о. Що ти здумала?

К а т р я. Ох, несила моя... нудьга мене точить... тебе не бачила... мати картають...

М и х а й л о. Христа ради! Іди звідси!

К а т р я. Постой! Я щось мала тобі сказати...

М и х а й л о. Що там? Кажи швидче!

К а т р я. Ох, не згадаю, — памороки забило.

М й х а й л о. А! Боже мій!! Їди-бо, Катрусю, мерщі:

застукають, — то ми пропали! (Відводить за рукав).

К а т р я. Не жени мене, не випихай мене! Дай хоч гляну на тебе, — вимучилась, так вимучилась!..

М и х а й л о. Зарізать мене хочеш? Тікай-бо, серце, кажу, — я мерщі вибіжу за садок!

К а т р я. А! Згадала! Не йди, борони боже, не йди! Дмитро чатує тебе коло садка, коло будинку, — хоче вбити! (Хапає руками Михайла і не пуска). Не йди! Я за тим і прибігла! Він уб'є... страшний такий, очі горять...

М и х а й л о. Що ж ти зі мною робиш? Мало мені й без того напасті, що й очей не знаю куди дівати, батька і матері цураюсь, а тут іще розбишака? В Сибір його!

К а т р я. Він не винен: така вже йому кара... Любить без душі, серця свого не переробе, божеволіє...

М и х а й л о, 0-ох! Побий мене лиха та нещаслива година, що я й зв'язався з божевільними! Спокою ні вдень ні вночі — і все через тебе...

К а т р я. Михайло! Ти мені дорікаєш? О, краще б ножем ти мене вдарив у груди, ніж почуть оте слово! Мати божа, чим же я винна? (Плаче). Що ж я учинила? Душу і тіло оддала... (Рида).

М и х а й л о. Коли оддала по любові, то чого ж по них тужиш? Та перестань, будь ласка, — мені твої сльози в печінках уже сидять!

К а т р я. В печінках? Більше не будуть: це вже остатні, — мабуть, з крів'ю ринули! Ї де вже вони взялися?.. Здається, лились, лились, як той дощ осінній, — і по матері, і по долі своїй щербатій, і по віку своєму молодому... та ще ось кілька крапель видавилось... Більше вже нема: там, мабуть, усе перетліло!

А н н у ш к а (одчиня вікно і придивляється). З кєм то панич? З Катрею? Єй-богу, Катря Дзвонарівна!

М и х а й л о. Катре! Заспокойся, серце! Ходім звідси: у мене душі нема, щоб хто не здибав... Я тобі розкажу: все уладнається, — тільки ходім!

К а т р я. Боїтесь? Як побачать — сорому завдам!

М й х а й л о. Я не за себе боюсь, а за тебе...

А н н у ш к а. Побіжу сю минуту, одлепортую барині, — пущай полюбуються на рандеву!

К а т р я. Мені тепер однаково... Я як прочула, що Дмитро наміряється, то й не стямилась, кинулась мерщі... У саме б пекло кинулась, ніякі б муки не спинили мене!

М и х а й л о (лама руки). Боже мій! Час біжить... кожна хвилина мордує... от-от застукають...

К а т р я. Прощайте, більше не буду стояти... достоялась уже, доходилась до краю! В печінках не буду! Гріх тільки вам, Михайло, за мене, ох, який гріх!

В И Х І Д ХПГ

Ті ж і Анна Петрівна.

А н н а П е т р і в н а (бліда, злютована, прожогом біжить до Катрі). Как? Сюда осмелилась прийти? Где эга шлюха?

М и х а й л о (з розпуки). Мама! Пропало все!!

Катря, як скам'яніла, дивиться на паню.

А н н а П е т р і в н а. А!! Мерзавкаї Потаскуха! Ты, подлая дрянь, посягнула на сына? Я тебя собственными руками разорву! (Сікається до Катрі).

К а т р я (закрива руками голову). Ой!! Не бийте мене! Не бийте!!

М и х а й л о (кидається до матері). Мамо! Не троньте ее, бога ради! Не оскорбляйте!

А н н а П е т р і в н а. Вон!! Раскатать ее!.. Эй, люди!! Кто там?

М и х а й л о (хапа матір за руки). Мамо! Ради бога, не делайте скандала! Ради всего святого, пощадите меня!

А н н а П е т р і в н а. Нет!.. Нет! Такая дерзость... Я зту подлячку проучу!

Михайло хапає матір за руки і не допуска до Катрі.

К а т р я (тільки несамовито тремтить і шепоче). Не бийте мене! Не бийте!!

В И Х І Д XIV

Ті ж та Іван Андрійович, Бєлохвостов, Харлампій, Аннушка і дворові.

Б є л о х в о с т о в (показується на рундуці; за ним Іван Андрійович). Боже мой, ma cousine* (*Моя кузина (франц.)) все дело испортит! Накрыла их... Скандал!!

І в а н А н д р і й о в и ч. Я ж просив, я ж молив її не мішаться! Ї хто ту впустив?

Обидва хутко збігають до Анни Петрівни.

А н н а П е т р і в н а. Эй, люди!

І в а н А н д р і й о в и ч. Нюточко! Перестань бога ради! Їди звідціль!

Б є л о х в о с т о в. Кузина, ради бога, уйдите! Пожалейте Мишеля... Все дело погубите!

А н н а П е т р і в н а. Не могу!.. Убили!! Эй, люди!

М и х а й л о. Что же зто? Насилие!

К а т р я (несамовито). Михайло! Рятуйте!!

М и х а й л о (кидається, ламаючи руки, то до Бєло-хвостова, то до матері, то до батька). Миколо, спаси! Мамо... тату!.. Не руште її... Я не знаю, що з собою зроблю! Не оскорбляйте ее — я все сделаю, что вы хотите! Пальцем ніхто не коснись!! Я все зроблю... Простите ее!

А н н а П е т р і в н а. За нее заступаешься! За мерзавку?

Б є л о х в о с т о в. Что вы? Ради бога, уйдите!

А н н а П е т р і в н а (скажено). Отстаньте! Затронули чувство матери, и я, как тигрица, ее растерзаю! Позовите ее мать сюда, зту старую сводню! Тащите ее сюда за косы!! Пусть полюбуется!

Зам'ятня. Надбіга Харлампій, Аннушка, ще кілька дворових.

К а т р я (несамовито). Матір кличуть? Її її катуватимуть? Зводниця, кажуть?! (Скида платок і, мов не при собі, виступа наперед). За що знущаєтесь? Що я вам учинила? Кого я занапастила? Мене оганьбили, мене обікрали, а тепер привселюдно топчете у болото, як остатню падлюку! Топчіть! Регочіть з дурної!! Плюйте! Кличте всіх!! Мамо!! Йди сюди! Дивись, любуй, на яку публіку поставили твою дочку єдину!!

М и х а й л о (кидається до Катрі). Господи! Пощадите же! До исступления доведете меня!

А н н а П е т р і в н а. Какая смелость! Позор, по-зор!! Уведите ее! Завтра едем отсюда!

Бєлохвостов і Іван Андрійович улещують пані, що ледве на ногах стоїть; Харлампій і Аннушка пориваються взяти Катрю, але через Михайла не насмілюються.

Б є л о х в о с т о в (набік). Mais elle est charmante!* (*Але вона чудова! (Франц.).).

Х а р л а м п і й. Що з нею возжатись? Косу одрізати, та й годі!

К а т р я (божевільне обводить очима всіх, кинулась од Харлампія до Михайла). Ріжте косу! (Рве кісники і розпущена коса хвилями спадає на плечі). Тобі її різати, Михайло! Ріж!! Чого ж зупинились? Катуйте! Розшарпали серце — добивайте! Христа ради, добивайте, не пускайте живою! Топчіть ногами; давіть і дитину від вашого сина!

А н н а П е т р і в н а. Ай!! (Зомліла).

Михайла як громом ударило. Всі скам'яніли.

Завіса

ДІЯ П'ЯТА

Хата Дзвонарихи зсередини. Праворуч — піч і проміж неї вихід у ванькир* (*Ванькир — бокова кімната.); наліво — вікна,

лави. На переднім кону стіл і інше. Бідні обставини. Ніч. На комині горить каганець.

В И Х І Д І

Катря сама.

К а т р я (схилилась на стіл і довго сидить нерухомо; далі підводить голову, ніби памороки забиті). Ох, як голова болить... мов лещатами за виски здавлено... Ну, Катре, тепер що? Насміялась доля? О, як насміялась! І сліз нема; тільки очі горять... Ох! Важко й голову підняти, мов не моя... Пожила-таки я, зазнала щастя... ну й буде!

Чути з кімнати стогін.

Матір бідна, непритомна... положила дочка... Може, й очі закриє навіки? Так у мене все в голові крутиться, що й не пригадаю... хто мене вів?.. Упхнули в хату... накинулись... Ох! А Михайло ж де дівся? Забула... Чогось мені тільки так шкода, так жаль... аж коло серця пече!

В И Х І Д ІІ

Катря і Пашка.

П а ш к а (ввіходить хутко). Що там, Катре, таке скоїлось? У дворі гвалт якийсь стоїть... Чого то?

К а т р я. Весілля справили...

П а ш к а. Яке весілля? Що ти кажеш?

К а т р я. Так-таки: весілля... бучне, панське... Пан і пані поблагословили мене; Михайло привселюдно признав мене своєю... коханою молодою... Ну, й пані теж була дуже рада, так вітала щиро... Вся дворня на радощі збіглася... бенкет такий був!.. Мене напоїли... бач, аж голови не зведу з хмелю!

П а ш к а. Боже мій! Певно, лихо збилось? Ти мов з хреста знята!

К а т р я. Що ж? Так і треба... На таку стежку ступила, йшла на муки, ну й треба вже йти до кінця, спокутовать... Ох, тільки які ж муки! Кісточки на мені живої нема... Господи, хоч би душу мою швидче прийняв!..

П а ш к а. Схаменися, Катре! Не рви себе!

К а т р я. Ох, Парасю! Де вже мені себе рвати? Порвали вже, пошарпали мене другі!.. Як мені тяжко!.. Дай свою руку, притули до чола мені: там мов свинцю налито, мов топлять його!

Пашка піддержує їй голову.

П а ш к а. Бога ради, заспокойся! Ти вся тремтиш!

К а т р я. Холодно... у-ух!! Нівечили мене, Парасю... Мати моя били... А Михайло... ох-ох! (Ламаючи руки, принада до Пашки).

П а ш к а. Невже Михайло?

К а т р я. Ні... він... зас-ту-пав-ся... (Давиться словами і усміхається).

П а ш к а. Не побивайся-бо, голубко моя! Та коли він — звірюка такий, то я б йому очі видерла з лоба!

К а т р я. Та він і невинуватий... іначе, певно, не можна... Тільки навіщо було мене, дурну, дурманити? Віщувало серце мені, що не може того статися ніколи... і хотілося вірити, і не тулилося це у моїй голові... Виплакала вже я давно свої очі; уже давно по своїй надії і по собі справляю похорон... Тільки не сподівалася, щоб так немилосердно.

П а ш к а (обніма Катрю). Сестричко моя, лебедочко! Як мені тебе жалко! Бідна ти, безталанниця моя!.. Як я тебе просила востаннє — забути панича! Не здолала подужати серця! (Плаче).

К а т р я (дивиться на Пашку гостро). Тобі шкода мене? Плачеш? Правда, шкода?

П а ш к а. Душу б я свою вийняла за тебе!

К а т р я. Ну, а там не пожалували, ніхто!.. Дай мені, серце, водиці! Пече мене всередині, в роті пересохло.

П а ш к а (подає воду і піддержує голову Котрі). Гаряча, як вогонь, — аж пашить!

К а т р я. Спасибі! Ти, кажеш, була коло двору... Що там чути?

П а ш к а. Пакуються всі; вибираються звідціль кудись далеко: либонь, удосвіта й вирушать.

К а т р я. Удосвіта? А Михайло теж їде?

П а ш к а. Та їде ж: його ж то, либонь, і везуть...

К а т р я. Ох! (Хапається за серце).

П а ш к а. Та забудь його, проклятого!

К а т р я (хапа за руки Пашку). Парасю, голубочко! Коли ти мене хоч крапелиночку жалієш, побіжи у двір, запроси до мене Михайла, хоч на хвилиночку, — попрощатись тільки... попрощатись тільки... попрощатись!..

П а ш к а. Для чого він? Плюнь на його! І так слаба! Та до двору й доступитись трудно...

К а т р я (несамовито). Лебедочко, не одмовляй! Згляньсь наді мною! Не муч хоч ти мене! Пожалій! Поклич його, на одну хвилиночку... подивитись хоч... глянуть, та й попрощатись навіки! Скажи йому, що я на його не серджусь... Бог з ним!.. Нехай живе, щасливий... я йому стежки не переступлю! Побіжи-бо, голубочко! (Цілує руки їй).

П а ці ї к а. Що ти, Катре? Опам'ятайся!!

К а т р я. Ноги цілуватиму, тільки попроси! (Хоче нагнутись до ніг).

Пашка не допускає.

П а ш к а. Чи ти при собі? Приляж краще, голубко, отут на лаві! Я піду, побіжу, попрошу пана Павла, — може, він викличе.

К а т р я. Хіба Павло тут?

П а ш к а. А тут, приїхав оце... я його бачила.

К а т р я (сплеснула руками). Воже мій! Може, ти його мені посилаєш ца поміч, на пораду! Попроси і його, попроси, попроси! Розкажи йому... може, він моєму горю...

П а ш к а. Та заспокойся ж, я його покличу...

К а тр я. І Михайла, і Михайла!..

П а ш к а. Та й Михайла ж! Приляж же, заспокойся: я — зараз!

В И Х І Д III

Катря сама.

К а т р я. І чого те серце ще тріпочеться? Живуче якесь! Краяли його тупицею, давили кліщами, та ще не роздавили, — ворушиться... допевнитись хоче, чи зникла надія, чи ще за хмарами мріє? Дурне, дурне! Мало тебе вчора нівечили, в багні топтали? А ти знов-таки щемиш і допитуєшся чогось? Годі вже, — над силу муки!.. Треба тебе заспокоїти... Матері шкода, та їм легше буде, як я умру, о, легше! Сира земля і гріх, і сором покриє; а так щодня — публіка, глум, зневага... краще, краще умерти... Осьде мій рятунок! (Бере пузирьок). Тут якісь краплі. Лікар давав матері закроплювать у вічі, то казав, що страшенна трутизна, — зразу може покласти... І нічого не болітиме, жалю не буде; душа пташкою полине... Полечу я зозулею до його, до мого милого, край віконечка сяду: закую-застогну, тугою обійму його серце, нехай згадає воно, як колись любилися, як з кохання того захмелилися... Побачити б тільки ще раз його на прощання та й випити... (Дума). А гріх? Свою душу самій загубити? Проклята я, проклята! Наїдуть

станові, потрошитимуть мене привселюдно... Як собаку в землю закинуть... Без хреста, без панахиди... Могили навіть не насиплять... Ох, як мені тяжко!.. Несила ж мені і мук таких терпіти, несила!! Ой!! (Встає і, хитаючись, знову пада). Гуде як! Чи буря надворі? Чи у мене в голові? Хтось іде... іде!.. (Прислухається). Він, певно, він! Я зараз. (Знов устає, пада на лаву, ухопившись за голову). Нічого не пам'ятаю! Га? Хто мене кличе?

В И Х І Д IV

Катря і Харлампій.

Х а р л а м п і й (увіходить і стоїть у шапці коло дверей, оглядаючи хату). А що? Хто тут живий?

К а т р я (підвівшись трохи). Хто це? Гука щось...

Х а р л а м п і й (увійшовши). А! Це ти, тут преподобнице? Чого ж мовчиш? Позакладало?

К а т р я (труситься, спершись обома руками на стіл). Дядьку...

Х а р л а м п і й. Дядьку, та вже ж, розуміється, не батьку... Де стара?

К а т р я (не розбираючи добре). Не знаю...

Х а р л а м п і й. Не знаю! А з паничем... знаєш?

К а т р я (якось не при собі). Панич! А!!

Х а р л а м п і й. Свята та божа! Ну, скоїла гріх там, прогрішилась, значить, то й крилася б уже, сиділа б, слідственно, собі, в рот води набравши: з паничем невелика й біда; пани б пошти не зобідили, дали б там що; знайшовся б, може, й попихач, приміром, за яким би голову собі окрила, — а то ще й принидиться! Куди маха? Що собі в думку забрала? Тьху!

Катря широко дивиться йому в вічі, мов божевільна.

Чого ти на мене вирячилась? Чим ви панича обкурювали та обпоювали? Признавайсь!

К а т р я. Добре...

Х а р л а м п і й. Бач? Добре! Еге-да! Взяв би я вас, приміром, обох з матір'ю-чаклункою, та провчив би в волості поштительно, щоб знали, як господ, панів, значиться, чарувати та зводити.

Г о р п и н а (з-за ванькира). 0-ох! 0-ох!!

Х а р л а м п і й. Стогне! Постогнала б ти у мене не так! І не знаю, чого ще пани такі добрі, піклуються?

К а т р я (шепоче). Добре...

Х а р л а м п і й. Добре... (Набік). Тут якось ніяково й стояти, доложу вам... (До Котрі). Не дивись, кажу, на мене! Пан оце послав мене тобі сказати, що як ти схаменешся, значить, і зараз, слідственно, без всякого бешкету, вийдеш заміж...

К а т р я (шепоче). Добре...

Х а р л а м п і й. Не перебивай! Як вийдеш заміж зараз же за кого-небудь там, приміром, то вони простять тобі, ще й придане добре дадуть, — пару волів, корову, овечат там і грошей на весілля, щоб, значиться, гріх твій покрити; тільки щоб після шлюбу і не смерділи тут, щоб і духу вашого не було!

К а т р я. Щоб духу...

Х а р л а м п і й. Еге-да! А якщо ти згедзкаєшся, то буде тобі і матері таке сумнительство, що і згинете у тюрязі або й у Сиберію улучите! Ну? Чого ж мовчиш?

К а т р я. Га!

Х а р л а м п і й. Що га?

К а т р я. Добре...

Х а р л а м п і й. Значить, слідственно, безпремінно вийдеш?

К а т р я. Добре...

Х а р л а м п і й. Ну, гляди ж! (Набік). А ловко я обділав цю справу! Триста карбованців, що пан дав, значиться, благодареніє богу, у кишені зостануться. Ловко, Харлампію Григоровичу, спроворили: що значить, приміром, як голова не порожня, натоптана! Я знав, що вона согласиться, а тільки все думав, що побрикається, приміром, а воно вийшло — дешево; зараз і доложу. (Зиркнув на Катрю, що вона, хитаючись, почала наближатись до його, пильно дивлячись). Свят! Свят! Чистая відьма! Тут, не при хаті згадуючи, страшно й зоставатися з ними! (Іде хутко до дверей і, зачиняючи, гука). Дивися ж мені! Цур тобі й пек!

В И Х І Д V

Катря сама.

К а т р я (хитаючись і обпираючись рукою то об стіну, то об лаву, іде до дверей). Стійте!.. Чогось приходили... лають, що не йду... кличуть кудись... мене і матір... Не можу ж я йти! Хата крутиться... червона така! Дайте-бо руку, голову мені піддержте... то я й піду... Добре... піду!

В И Х І Д VI

Катря, Аннушка, Дзвонариха і дехто з дворні.

А н н у ш к а (скажено вбіга). А де тут та бариня, сударинЯ? Осьдечки вони прогулюються! Що! Думала помєщицею бути? В чепчику ходить? А не діждеш! На смітнику повінчають!

К а т р я (трохи опам'ятавшись). Хто прийшов по мою душу? Аннушка! Ай!! Одступись!

А н н у ш к а. Думала — любить? Йому тільки одного треба було... А він сміється, зі мною сміється над тобою, потаскухою!

К а т р я (спалахнувши, кидається). Брешеш! Брешеш!.. Ти кров мою прийшла пить!.. Одступись!

А н н у ш к а. Не одступлюсь! Натішуся над ворогом! Ей, хлопці, сюди! Давайте мазницю, — двері і вікна дьогтем вимазати!

Х л о п ц і (з реготом вриваються в хату; у одного мазниця і квач). Давай, давай! Та разом їй і голову квачем.

К а т р я (несамовито кидається то до одного, то до другого). Ой!.. Змилуйтесь!.. Хто в бога вірує! Не наді мною, над матір'ю: вона неповинна... умре... Ой простіть мене!

А н н у ш к а (хапа Катрю за руки; та пручається несамовито). Не слухайте її! Мажте зараз дьогтем!

Дзвонариха вибіга, хитаючись, з ванькира; скажені очі, бліда, простоволоса. Хлопці і Аннушка з жаху одступаються до дверей.

Д з в о н а р и х а (до Катрі). А! До чого довела! Будь же ти проклята! проклята! проклята!

К а т р я (кидається матері в ноги). Мамо! Не проклинайте мене!

Д з в о н а р и х а (одпиха). Щоб ти своїх дітей не діждала бачити! Щоб вони насміялися над тобою, заплювали тебе! Щоб ти не знала ні щастя, ні радості! Щоб моя смерть на твою голову впала!

А н н у ш к а. Так її! Так її!

К а т р я (плазує за матір'ю, хапа за ноги). Мамо! Мамо! Не проклинайте!

Д з в о н а р и х а (скажено). Щоб ти умерла без покаянія! Щоб тебе, як собаку, закинули!! (Пха Катрю ногою).

Та з криком "Ай!" пада на спину, зомліла.

В И Х І Д VII

Ті ж і Дмитро.

Д м и т р о (трохи п'яненький, вліта в хату на те саме, коли матір, проклинаючи, пхнула Катрю). Геть звідціль! Іроди! Дияволи! (Кидається до Катрі і підніма її). Убили-таки! (Кладе на лаву). Ти матір'ю зовешся? Над твоєю дитиною безневинно знущаються ідоли, а ти ще проклинати її! Будь ти сама проклята, каторжна!

Д з в о н а р и х а (навіжено). Ха-ха-ха! Весілля!! Ха-ха-ха-ха!! Мати в шапці! Піду приданок скликать... Ха-ха-ха-ха!! (Вибіга).

Д м и т р о (до Аннушки). Це ти, гадюко, привела? Пропадай же!

А н н у ш к а. Ой! Рятуйте! В'яжіть його!

Дмитро кидається на Аннушку, давить за горло; та критхить: "Калавур!" Кілька хлопців сунулись оборонять; беруть ззаду Дмитра за руки. Той як струснувся — хлопці одскочили.

Д м и т р о (кидається на того, що з мазницею). Тебе мені треба було, щеня! (Кида об землю).

А н н у ш к а. Калавур! (Вибіга).

Х л о п ц і (разом кидаються на Дмитра, щоб зв'язать). Крутіть його!

Д м и т р о (борюкається). Роздавлю, пси смердючі! (Далі, вислобонивши праву руку, вийма з-за халяви ножа). Ей! Зараз падлом запахне!

Х л о п ц і (побачивши ніж — врозтіч). Не руште його! Ніж! (Вибігають).

В И Х І Д VII

Дмитро і Катря.

Д м и т р о (озирається). Втекли, дияволи! Щастя ваше! Попадетесь ще! (Підходить хутко , до Катрі). Боже мій! Нежива? Катрусю, Катрусю! (Хова за халяву ножа; сіпа за руку, ворушить голову). Не ворушиться... бліда, як з воску білого вилита! Катрусю! (Нахиляється). Диха ще... (Більше сіпа; рукою тримає за чоло). Диха... бліда, а тіло, як вогонь... Господи! Чим би рятувать її! (Кидається по хаті, бере кухоль води і приска або примочує голову; сливе кричить). Катре! Катре! Прочунься, прокинься, на бога!

К а т р я (тихо одкрива очі, підвівши голову, непритомно обводить ними хату, а далі стиха.) Не безчестьте мене!! Не проклинайте!! Змилосердуйтесь!! (Хоче на коліна падати. Далі всю сцену веде безсилим шепотом).

Д м и т р о (придержує її). Господь з тобою, Катре! Опам'ятайся! Ніхто тебе не проклина, нікого і в хаті нема!

К а т р я. Нема?

Д м и т р о. Нікогісінько; тільки я.

К а т р я (кладе йому безсило руки на плечі і пильно дивиться в вічі). Хто ти?

Д м и т р о. Дмитро.

К а т р я. Дмитро? Який Дмитро?

Д м и т р о. Дмитро, Катруню! Невже не пізнаєш мене?

К а т р я (проводить рукою по чолі). А!! Дмитро? Дмитро... згадала!

Д м и т р о. Що з тобою, зоре моя?

К а т р я (очунюється). Дмитре, ти?.. Ох, як мені тяжко! Пече мене... дай хоч краплину води!

Дмитро піддержує Катрю і напува водою.

Не можу думок зібрати... тут страшне щось скоїлось... банітували* (*Банітувати — лаяти останніми словами, мучити.), проклинали мене?!

Д м и т р о. Заспокойся! Не згадуй!! Не варт вони всі і мізинця твого!

К а т р я (ламаючи руки). Дмитре! Брате мій! Що вони зі мною зробили?..

Д м и т р о. Тебе ж окривдили та ще й банітують!! Дитино моя, нещасная моя!

К а т р я. Де ж правда?

Д м и т р о. Де хотіла ти правди, моя безталаннице? У кого ти шукала її? Споконвіку неправдою живуть! Насміятись, натішити свою пельку неситу — то так! А жалощів — у їх печінках не було звіку!

К а т р я. Що вони зі мною зробили? Оплювали, як послідню!

Д м и т р о. Горлице моя підбита! Нащо так сталося? (Обніма Катрю і страшно рида).

К а т р я. Прости мене, Дмитре! Занапастила я тебе! Бачиш, як караюся...

Д м и т р о (палко). Забудь його! Забудь оте все!! Вийди за мене! Хай мені мозок усохне, коли я згадаю що! Хай мені рот заціпить, коли я й словом одним попрікну! А всякому, хто тільки писне про тебе, — я вирву падлючого язика!

К а т р я. Ох! Тобі треба дівки чесної.

Д м и т р о. Хто каже, що ти нечесна? Хто сміє? Ти нещасна, мучениця!

К а т р я. Так, мучениця... уже все перемучене...

Д м и т р о. Ти молодесенька, — ще все перемелеться... Коли несила, то й не люби мене; я тільки доглядатиму тебе, як свою рідну дитину, дивитимусь на тебе, горе ділитиму!

К а т р я. Як мені тебе шкода, Дмитре! Не судилось!! Глянь на мене — я труп... мені... о-ох! (Хапаючись, звисає на стіл, а потім на лаву).

Д м и т р о. Порвалася... остатня порвалася! Де ж ворог мій? Де катюга неситий той, проклятий? Ще досі його носить земля! Іще не шматують чортяки його смердючого серця? Ні, годі! Досить тобі жирувати! Знайду тебе! Зубами перерву твоє горло... ногами розтопчу, як гадину! (Скажено вибіга).

К а т р я. Не бий... Не бий!! (Сунулась бігти і упала на лаву). Ой!! Обороніть! Обо-о-ро-ніть!.. Про-бі!..

За вікном чути гомін. Катря не може крикнути, а тільки стука в вікно.

Г о л о с М и х а й л а. Та чого ж їй?

К а т р я. Він... він... прийшов! (Підводиться).

Г о л о с М и х а й л а (під вікном). Адже заміж іде!

К а т р я (дочувши). А! Й ти знущаєшся? Годі ж! (Хапа несамовито пляшечку і всю випива).,

В И Х І Д ІХ

Михайло і Катря.

Катря, спотикаючись, кидається до Михайла. Спочатку веде розмову, рвучи слова, а далі, під впливом атропіну, розпалюється і навіть підживляється на силах, поки трутизна не підрізує їх в корені. Михайло, увійшовши, стоїть яку хвилину коло дверей.

К а т р я. Михайло!.. Світе мій!.. Доле моя!.. Ой піддерж, бо впаду...

М и х а й л о. Що з тобою? (Трошки чуло бере її за руку).

К а т р я. Прийшов-таки... пожалував...

М и х а й л о. Ти слаба? На тобі лиця нема!

К а т р я. Ні, ні! У мене уже нічого не болить... я така рада, така рада, що тебе бачу... Господи, яка я щаслива, як серце мало з грудей не вискочить!

М и х а й л о. Та як же? А Харлампію що ти казала?.

К а т р я. Харлампію? Зараз, зараз... тільки постой... я Харлампія не бачила...

М и х а й л о. Як не бачила? Так це він брехав, — що ти заміж ідеш і за мною не жалієш ні крапельки?

К а т р я (пригадує). Не бачила... не бачила... Мене щось лаяло... Господи, усе забула!.. Тебе? Ні, ні!.. Тебе не забула... не забуду, — мій ти, мій! (Хоче обняти і, похитнувшись, трохи не впала).

М и х а й л о. Що з тобою, Катре?

К а т р я. Нічого, нічого... то у мене щось у очах потемніло. Доведи мене до скамейки... Мені так весело, що ти зі мною!

М и х а й л о. Так ти мене любиш, Катрусю?.. Так то набрехав ірод той? (Веде її, обнявши, до скамейки, що коло столу).

К а т р я. Чи люблю тебе?.. Аж зотліла!.. Не бійся, не бійся! Плакати більше не буду... не засмучу тебе сльозою! Я така щаслива, така щаслива, що ти коло мене... у мене все аж кипить у грудях од... щастя... Сідай тут, до мене ближче, близесенько!

М и х а й л о (зрушений, обніма). Голубко моя, серденько! Ти вся тремтиш! Рученятка у тебе холодні як лід, а з лиця аж пашить...

К а т р я. Ні, ні! Я здорова... (Дивиться ни його пильно). Який ти гарний, соколе мій! Світе мій, який гарний!

М и х а й л о. Зіронько моя! (Хоче обняти).

К а т р я (бере за руку). Постой, постой! Дай я на тебе надивлюсь, дай надивлюсь... щоб ніколи не забути... Брівоньки мої шовковії! Очі мої ясні та прекрасні! Вустоньки мої любі та милі! (Цілує і в очі і в уста і припада до Михайла). Не забуду вас!

М и х а й л о (палко пригорта Її). Доле моя! Щастя моє! Я тебе кохаю так, як ніколи в світі! Всі вони брешуть! Не хочу я знати — ні батька, ні матері! З твоєї хати не вийду! Ніхто не розлучить уже нас!

Вікна у хаті починають з цієї години світитись червоним вогнем, котрий ік кінцю дії розжеврюється більше.

К а т р я (якось непевно). Любиш? Ой!.. Кольнуло щось під серце!.. Дай мені до твоєї щоки притулитись...

М и х а й л о (з страшною тривогою). Катре! Ти слаба! У тебе гарячка? (Цілує її руки і гріє їх духом).

К а т р я. Ні, ні! Не рушся... мені одлягло. Господи, як хороше, яке щастя!! Я не переживу його... (Важко диха). Тепер уже не... одірве... ніхто мене... до самої смерті. Діждалась-таки й я долі!

М и х а й л о (з жахом). Ти слаба! У тебе губи посиніли... Я побіжу за лікарем...

К а т р я. Ні, ні! Не пущу тебе! (Пригортається). Раю мій! Осьде ти!.. (Яку хвилину сидить у щасливім забутті, а далі раптом зривається з місця). Ой смерть моя! Да-вить мене під серце!

М и х а й л о (піддержує її). Господи! Що з нею?

К а т р я (ламаючи руки). Ой!.. Давить, давить!.. Дух забива... Рятуйте мене!!

М и х а й л о (хапа кухоль води). Напийся води... Тітко Горпино! Хто там?!

К а т р я (упуска кухоль; вивертається, кидається на авансцену). Рятуйте!!! Михайло... я випила трутизну оту в шкляночці... серце... ох!..

М и х а й л о. Атропін? Пропав я!!. (Рве на собі волосся і кричить несамовито). Хто там? Гей! Сюди!! Рятуйте!! Отруїлась!!

К а т р я (учепилась за Михайла, не пуска його). Не тікай! Не тікай! Христа ради!! (З криком). Я не хочу вмирати!.. не хочу! (Непритомно рида). Таке щастя!.. Не однімайте од мене!! Я жити хочу! Михайло, рятуй мене!

М и х а й л о (примочує їй водою голову, приска). Катре моя! Що ти наробила?! Через мене, проклятого!.. Гей!! Сюди!! (Держить Катрю, що б'ється в його руках, і стука в вікно, аж вибива шибку). Хто в бога вірує!

В И Х І Д Х

Ті ж іПашка.

П а ш к а (вбіга). Що тут таке?

М и х а й л о. Катря отруїлась..

П а ш к а (сплеснувши руками). Лишенько моє! Там Дмитра ловлять... Панський двір горить... Мати її божевільна біга!

М и х а й л о. Біжи зараз! Клич лікаря, фельдшера..., Кожна хвилина дорога... Рятуйте!

П а ш к а. Я за Павлом... він тут.

М и х а й л о. Клич його, Христа ради, зараз!

Пашка вибіга.

К а т р я. О!! Дай мені чим дихати... вогнем пече мене... каменюкою давить... Смерть? Уже смерть? (Тиснеться до Михайла і божеволіє). Гуде! Ух, гуде як!!. То виють уже... по мою душу летять... Не дай мене, Михайло! Нічого не бачу!! Де ти? Де ти? Ой страшно!

М и х а й л о (рида). Я тут, Катрусю! Боже мій, зглянься!!

К а т р я (опускаючись на руках), 0-ох! Як же тяжко!! Ой!! Несила... не можу вже більше... одпустіть мене!.. Смерть... смерть... (Несамовито кидається на коліна). Мати божа!.. Прости мені... не дай моєї душі! (Хитається).

М и х а й л о (кидається, піддержує). Катрусю! Життя моє!! Опам'ятайсь!.. Павло прибіжить зараз! Вирятує!!

К а т р я (б'ється на руках у Михайла). Холод під серце підступа... туман застила очі... Михайло! Де ти? Не зникай! Ой!! (Витягується на руках у Михайла)..

Тим часом чути за вікном голоси і тупотню.

М и х а й л о (спуска її на долівку). Катре! Катре! (Припада до серця). Не б'ється? Умерла!! (Одскакує в непритомнім жаху на авансцену направо і стоїть каменем).

В И Х І Д XI

Ті ж, Дмитро, соцькі і люде.

Д м и т р о (вбіга на остатнім слові). Умерла? Добив-таки! (На хвилину остовпів над трупом).

Тим часом соцькі і люде вриваються в хату.

Д м и т р о (вихоплює ножа й кидається на Михайла). Здихай же, кате!!

С о ц ь к і і л ю д е (кидаються на Дмитра і крутять йому руки). В'яжіть його!!

Д м и т р о (борсаючись). А! Іроди! Не діждете! (Б'є себе ножем; але як руки йому не вільні, то тільки ранить).

С о ц ь к і. Однімайте ножа!

Сцена така: направо — Михайло, скам'янілий; наліво — група з окровавленим Дмитром; посередині — труп Катрі.

В И Х І Д XII

Ті ж і Павло.

П а в л о (одчиня раптом двері, з жахом зиркнувши округ). Так така, паничу, ваша поезія?!

Завіса тихо спада

[1881]